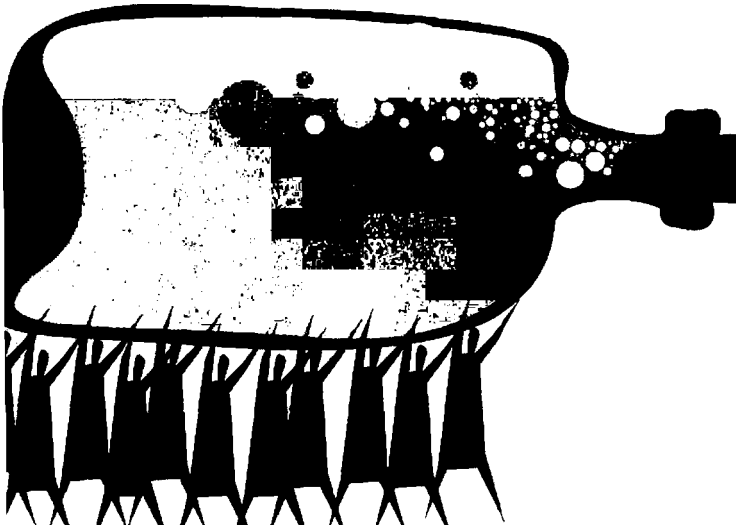

LIBERALİZM

**TEK BİR POZİSYONA İNDİRGENMESİ
OLANAKSIZ BİR İDEOLOJİ**

FATMAGÜL BERKTAY

“Gerçek özgürlük, başkalarını oldukları gibi kabul eder, kendi inkânıymış gibi görünen öğretileri bile anlamaya çalışır, ve hiçbir zaman önce anlamadan yargılamaz.”

MAURICE MERLEAU-PONTY

Bu kitapta yer alan ideolojilerin tümünden daha uzun bir geçmişi olan liberalizmi tanımlamak zordur; zorluklardan belki de en önemlisi, kendi içinde farklılıklar, hatta çelişkiler barındırması ve dolayısıyla farklı liberalizm tanımlarına yol açmasından kaynaklanır. Zorluklardan bir diğeri ise liberallere mi, yoksa liberalizme mi gönderme yaptığımız noktasında düğümlenir. Liberal sözcüğü, Latince *liber*’den (özgür) türetilmiş ve 18. yüzyılın sonuna dek “özgür insana yaraşan” anlamında kullanılmıştı; dolayısıyla insanlar “liberal sanatlar”dan, “liberal uğraşlar”dan, “liberal eğitim”den söz ederlerdi. Böylelikle *liberal*, entelektüel açıdan bağımsız düşünceli, geniş görüşlü, cömert, hoşgörülü kişi anlamını kazandı.¹ *Liberalizm* ise, devletin mer-

1 Antik dönemde de Aristoteles, “özgür” kişiyi ve ona yaraşan bilim olan “felsefe”yi aynı çerçevede tarif ediyordu: “Yalnızca ‘kendi amaçları için varolan’ kişiye özgür nitelemesini yakıştırdığımız ve başkasına özgür demediğimiz gibi, özgür kişiye yaraşan bilim adına layık biricik bilim olan felsefe de, kendi amaçları için varolan bilimdir.” T.V. Smith, der. *Philosophers Speak For Themselves, From Aristotle to Plotinus*, Phoenix Books, 1956 içinde s.8. Aristoteles’in burada “kendi amaçları için varolan”dan kastettiği, *araçsallaştırılmamış* kişi, uğraş ve bilimdir. Bu arada liberal düşünce, pratik politika yapan çok sayıda siyasal partiyle de ilişkili olageldi; “liberal” adını alan ilk siyasal parti, *Liberales*, 1810’da İspanya’da kuruldu.

keziyetçiliğine ve mutlakiyete karşı bir eğilim ya da siyasal sistem anlamına geliyordu. Nitekim birçok siyaset bilimci, liberalizmin, erken modern Avrupa’da otoriter yönetime karşı politik tepkiden kaynaklandığına işaret eder. Liberalizm, son dört yüzyılda Avrupa’da ve Avrupa kültüründen etkilenen ülkelerde pek çok akıma esin kaynağı oldu; dolayısıyla, bir bütün olarak liberalizmi Batı kültüründen bağımsız tanımlamak pek olanaklı değildir.² Bu akımın temel kaygısı, devletin müdahalesine karşı bireylere sivil özgürlüklerini kazandırmaktı. Dolayısıyla liberalizmin farklı versiyonlarını ele almadan önce, görece genel bir tanımını yapabiliriz: Aydınlanma geleneğine dayanan ve siyasal iktidarı sınırlandırarak bireysel hak ve özgürlükleri tanımlayıp savunmaya yönelik siyasal ve ekonomik felsefe.

Felsefi düzlemde özgürlük, eşitlik, bireysellik ve rasyonellik ilkelerini savunan liberalizmin temel değeri olan *özgürlük* kavramının içeriği farklı tarihsel dönemlerde değiştiği için, liberalizmin spesifik programlarının da farklı tarihsel dönemlerde değişiklik göstermesi doğaldır. Ancak nihai hedefi –özgürlük–, tıpkı insan doğasının iyiliğine, insanın rasyonelliğine ve dolayısıyla “insanların ahlâki eşitliğine” inancı gibi, değişmeden kalır. Nitekim Max Lerner, liberalizmin artık klasikleşmiş bir tanımını şöyle yapar: “Liberalizm, bir yönetim metodu ve siyasası olarak, toplumu örgütleyen bir ilke ve birey ile topluluk için bir hayat tarzı olarak özgürlüğü savunan inanç, felsefe ve harekettir.”³ Liberalizm, insanların rasyonel bir zihne, sorunları saptayıp çözüme yeteneğine sahip olduklarını, dolayısıyla da insanlık durumunda sistematik bir ilerlemenin mümkün olduğunu varsayar. Bu bağlamda Irène Collins’in liberalizm tanımı da açıklayıcıdır: “İnsanlığı nihai mükemmelliğe götürecek olan ilerlemenin, *özgür kurumlar* aracılığıyla gerçekleşebileceğine duyulan inanç.”⁴

2 John Zvesper, “Liberalizm”, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, II, der. D. Miller, Ümit Yayıncılık, 1995, s.54.

3 *Encyclopaedia Britannica*’nın 1960-73 yılları arasındaki, Max Lerner imzalı “Liberalizm” maddesi.

4 Irène Collins, *Liberalism in Nineteenth-Century Europe*, Historical Association, Londra, 1957, s.4.

Gerçekten de, 19. yüzyıl liberalizmi, altın çağını geçmişte değil gelecekte arayan, “ileriye bakan” bir ideolojeydi. Bu altın çağa ise, bireyin geçmişe olan bağımlılığından kurtulmasıyla ulaşılabacaktı. Bu anlamda liberalizm Aydınlanma’nın hem mirasçısı, hem de sürdürücüsü konumundaydı. İlerlemeden yana olduğu için varolan düzeni –ister istemez– değiştirmekten yanaydı ve statükoyu savunan muhafazakârlığın karşısında yer alıyordu.

19. yüzyıl liberalleri monarşi, aristokrasi, kilise vb. büyük kurumlardan değil, bireysel insandan yola çıkıyorlardı. “Birey” kavramının buradaki kilit rolü önemliydi. Liberalizmin ünlü ismi John Stuart Mill, “devletin uzun vadede değeri, onu oluşturan bireylerin değerine bağlıdır” diyordu. Mill’e göre, “iyi amaçlar için bile olsa, itaatkâr araçlar haline getirmek amacıyla bireyi cüceleştiren her toplumsal düzen, küçük adamlarla büyük bir başarı elde edilemeyeceğini öğrenmek” zorunda kalırdı.⁵ Liberal ideoloji, Aydınlanma’nın etkisi altında, insan doğasının iyiliğine ve rasyonelliğine güveniyor ve insan doğasının irrasyonel ve kötü olduğu şeklindeki geleneksel muhafazakâr görüşü reddediyordu. John Locke’dan da, her insanın özgürlük, eşitlik ve mülkiyet “doğal hakları”na sahip olduğu inancını ve hükümetin biricik sağlam temelinin “toplumsal sözleşme” olduğu görüşünü almıştı.

Liberallerin, bireylerin cezalandırılma korkusu olmaksızın kendi inançlarına uygun biçimde yaşamalarını güvence altına alacak sivil bireysel temel hak ve özgürlükleri savunmalarının ardında, insanın rasyonel bir varlık olarak kendi iyiliğine uygun davranma yetisine sahip olduğu inancı vardır. İkinci etken ise, liberalizmin soya dayandırılan statüye ve ayrıcalıklara karşı çıkararak fırsat eşitliğini savunmasıdır. Liberal eşitlik anlayışı herkesi aynı olarak görmek değil, bütün insanların “eşit ahlâki değere” sahip olduğuna inanmak demektir. Liberallerin eşitlikçiliği, hiç kimsenin “doğal olarak” bir başkasına bağımlı olmadığı anlamındadır ve sosyalistlerin ya da sosyal liberallerin savunduğu sonuç eşitliğini kapsamaz. Bu eşitlik anlayışı, aynı zamanda, li-

5 J.S. Mill, *On Liberty*, Routledge & Sons, 1910, s.172.

beralizmin topluluk karşısında bireye tanıdığı ahlâki üstünlüğü açıklayan bir olgudur. Bireyin rasyonel olduğu varsayımı ise, liberalizmin farklı fikirlerin kamusal alanda tartışılmasına ve sınanmasına verdiği önemin temel dayanağıdır ve inanç, ifade ve örgütlenme özgürlüğüne yaptığı vurguyla tutarlılık içindedir. Nitekim Fernand Braudel, felsefi bir doktrin olarak liberalizmi tanımlarken bu özelliğe dikkat çeker: “Liberalizm, düşünce özgürlüğünü yücelten ve dinsel birliğin; toplumsal ya da ulusal birliğin olmazsa olmazı *olmadığını* savunan bir felsefedir. Bu ise, zorunlu olarak, tolerans fikrine ve eski *Homo homini res sacra* (insan insan için kutsaldır) deyişinde dile geldiği gibi başkalarını ve insan bireyine saygı gösterilmesi demektir.”⁶

Liberalizm, bireysel özgürlüğü gerçekleştirme temel amacını, bağımsız bireyler arasında (hukuksal) sınırlar oluşturarak sağlamaya çalışır. Böylelikle yönetimin ya da toplumun bireye gayrimeşru müdahalesini önlemek ister. Dolayısıyla liberal teori, esas olarak, *hukukun üstünlüğü* yoluyla bireysel hakları güvence altına almakla ilgilenir. Liberal teorinin önemli bir kısmında bu hukukun, meşruluğunu bir toplumsal sözleşmeden alan sınırlı, nötr bir yönetim tarafından egemen kılınacağı düşünülür. Toplumsal sözleşme, (doğa durumunun baskısından kurtulmak isteyen) bağımsız ve özerk bireylerin, baskı ile değil *rıza* ile bir siyasal yönetim gerçekleştirmelerini sağlar. Yönetimin sınırlandırılmasını, hukukun üstünlüğünün sağlanmasını, keyfi ve kişisel iktidarın önlenmesini, özel mülkiyeti ve serbestçe yapılmış sözleşmeleri ve bireylerin kendi kaderleri hakkında kendilerinin karar vermesini savunan liberalizmin merkezde bir ideoloji olduğunu ama kendi sağ’ına (klasik, bireyci liberalizm) ve solu’na (çağdaş sosyal liberalizm) sahip olduğunu hatırlamakta yarar var. Dolayısıyla liberalizmin “liberal” ve “demokratik” bileşenleri arasında, ileride ele alacağımız, bir gerilim mevcuttur.

İçinde önemli farklılıklar taşıyan liberalizm, en azından klasik (ve neo-klasik) ve çağdaş sosyal liberalizm olarak ikiye ayrılabilir. Tıp-

6 Fernand Braudel, *A History of Civilizations*, Penguin Books, 1993, s.329-30.

kı muhafazakârlığın değişime karşı bütün direnişine rağmen kendi içinde epey değişim geçirmiş olması gibi, liberalizm de 19. yüzyılda, 20. yüzyılda olduğundan epey farklıydı. Zaten liberalizm farklı zaman ve yerlerde farklı biçimlerde ortaya çıkar ve aldığı biçimler, koşullara ya da karşısına çıkan hasımlara bağlıdır. John Locke'un (1632-1704) ve Adam Smith'in (1723-1790) öğretilerine dayanan erken liberaller, siyasal özgürlük kadar, hatta daha bile fazla ekonomik girişim özgürlüğüne inanıyorlardı. Buna karşılık 20. yüzyılda, 19. yüzyıl liberallerinin siyasal özgürlük vurgusu güçlü bir şekilde yankılanmaya devam etse bile, aynı şeyin örneğin bir ekonomik girişim özgürlüğü için geçerli olduğu söylenemez.

LİBERALİZMİN TARİHSEL ARKAPLANI

Batı düşünce tarihini uzun erimli bir bakışla inceleyecek olursak, liberalizmin, eski Yunan'dan kaynaklanan demokratik pratiklerin ve rasyonel bakış açısının gelişimi ve uzantısı olduğu sonucuna varabiliriz. Liberalizm, insan bireyinin önemini vurgulayan ve bireyin cemaate, topluluğa kayıtsız şartsız itaatten kurtulmasını ve gelenek, yasa ve otoritenin cenderesinden çıkmasını savunan pre-Sokratik filozofların düşüncelerine ve sonraki pratiğinde olmasa bile başlangıçtaki öğretilerinde bireyi önemseyen Hıristiyan geleneğine de bağlanabilir.

Siyaset bilimi bağlamında liberalizm terimi, ya belirli bir toplumsal ve siyasal düşünce geleneğini (klasik liberalizm) özetleyen ya da egemen iktidara karşı bireyi ve onun haklarını vurgulayan bir yaklaşımı belirtmek için kullanılır. Bu anlamda liberalizmin tarihi ile yönetimin sınırlandırılmasının, yani egemen güce karşı fermandarlar, imtiyazlar, beratlar, kurumlar, temsil biçimleri vb. yoluyla bireysel hakların genişletilmesi ve güvence altına alınmasının tarihi elele gider. Örneğin *Magna Carta*'da (1215) bile bazı liberal düşüncelerin ifade edildiğini görebiliriz ama, modern liberalizm düşüncesi genellikle 17. ve 18. yüzyılların bir ürünü olarak kabul edilir.⁷

7 Roger Scruton, *A Dictionary of Political Thought*, Macmillan Publishers, 1996, "Liberalism", s.312.

Büyük Sözleşme anlamına gelen Latince Magna Carta, İngilizce Great Charter diye bilinen bu tarihi belge 1215'te İngiltere kralı John'un bazı yetkilerinden feragat ederek, hukukun üstünlüğünü kabul ederek uyuqlarına bazı haklar tanıyan maddeler içerir. Sadece İngiltere'nin tarihinde değil birçok ülkede ve ABD'de de baskıya karşı verilen mücadelenin simgesi olan Magna Carta'da liberal teonin ilk ipuçlarını bulmak mümkündür. Bir giriş ve 63 maddeden oluştuğu kabul edilen Magna Carta'da, özellikle birinci bölümde kilisenin özgür olması vurgulanırken, 39. maddede hiçbir kişinin hukuka aykırı olarak, tutuklanamayacağı ve mallarından yoksun bırakılmayacağı dile getirilir. Orijinali kaybolmuş olan Magna Carta'nın daha sonra düzenlenmiş bir kopyası.

Tarihsel olarak, liberal bireyciliğin oluşmasında en önemli toplumsal etkenler, Avrupa'da din savaşları, 16. ve 17. yüzyıllarda modern bilimin yükselişi, ve feodalizmden kapitalizme geçiş (16-19. yüzyıllar) oldu. Din savaşları, liberalizmin rasyonalizme ve bireylerin eşitliğine duyduğu inancın ardında yer alan dinsel hoşgörü (tolerans) talebini körükledi. Bu dönemde İngiliz Protestan muhaliflerin dinsel hoşgörü uğrunda yürüttükleri mücadele sonucunda vicdan özgürlüğü ilkesi kabul edilmiş ve buradan da her türlü konuda kanaat ve ifade özgürlüğüne geçiş zor olmamıştı. 1688 "Görkemli Devrimi", İngiliz monarşisinin iktidarını kısıtlamıştı. Bu devrimin öne çıkardığı anayasacılık, dinsel hoşgörü ve ticari etkinlik, 18. yüzyıl Avrupa ve Ameri-

ka liberalleri için bir model oluşturdu. Aynı yüzyılda John Locke'un doğal haklar felsefesi de, bireyin doğuştan özgürlüğe hakkı olduğunu ilan ediyor ve yurttaşlarının yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkını çiğneyen yöneticilere karşı devrim yapma hakkını meşrulaştırıyordu.

İnsan tekinin benzersiz, bağımsız ve anlamlı bir varlık olduğu; yani bir topluluk ya da kolektif gövdenin üyesi ve onun yönlendirmesi altında davranan değil de kendi kişisel seçimlerini kendisi yapabilen özerk bir varlık olduğu anlamında *birey*, Batı kültürünün köşe taşlarından biri olmakla birlikte, ancak 17. yüzyıldan bu yana kullanılmakta olan bir kavramdır. İnsanları birey olarak kavramak, genellikle evrenselliğe, yani insanların her yerde belirli temel özellikleri paylaştıklarına inanmak anlamına gelir. Bu anlamda bireyler, sınıfsal geçmişleri ve statüleri, ırkları, dinleri, toplumsal cinsiyetleri ya da başka bir "doğumsal rastlantı" ile değil, her yerde başka insanlarla paylaştıkları şeylerle –ahlâki değerleri, kişisel kimlikleri ve benzersizlikleriyle– tanımlanırlar. Ortaçağ toplumu, bireyi merkezine alan liberalizmin kolayca uç verebileceği bir toplum değil, bireyin hak ve görevlerinin, içinde yaşadığı sıkı hiyerarşik düzen tarafından belirlendiği soya (asalete) dayalı statü toplumuydu. Böylesine kapalı ve otoriter bir düzen, ister istemez, itaate ve düzene boyun eğişe değer verir, bireysel özgürlüğe değil! Zaten tarihinin çok uzun bir dönemi boyunca insan bireyi, grubun/cemaatin içinde kaybolmuş gibidir. Bireyin cemaate bağlılığında, soya dayandırılan statü ve dinsel uyum zorunluluğu önemli rol oynar. Bireyin değerini ve özerkliğini vurgulayan liberalizm, işte tam da bu iki olguya karşı bir başkaldırı anlamına gelir. Çünkü, en geniş anlamıyla liberalizm, bireyi, kendi potansiyelini tam olarak gerçekleştirmesini engelleyen keyfi dışsal baskılardan korumayı amaçlar.

Liberal düşüncelerin yeşermesi ile Avrupa'da ticaretin ve kentleşmenin adım adım gelişmesi ve yeni bir orta sınıfın doğuşu arasında ilişki vardır (nitekim, Venedik ve Hollanda cumhuriyetlerinin hoşgörülü ve ticarete dayalı rejimleri, çağdaş liberalizmin ilk habercileri sayılır). Bu gelişmeler sonucunda Ortaçağ sistemi de ilk başta ulusal öndeflerin (kralların) hırslarına ve genişleyen sanayi ve ticaretin gerekle-

rine uygun olarak değişmeye başladı ve merkantilist politika ve düzenlemelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Merkantilizm, ekonomiye devlet müdahalesi olarak bilinir; ancak, devlet müdahalesi giderek daha fazla yerleşik çıkarlara hizmet etmeye ve girişimciliği engellemeye başladı. Yeni gelişmekte olan orta sınıfın direnişiyle karşılaşır. Bu direnme, önce evrensel Kilise'ye karşı, sonra da mutlak monarkların yönetimindeki merkantilist devletlere karşı bir devrim biçimini alır. Kilise'ye karşı direniş, Protestan Reformasyonu'nda ve Kalvinist tarikatlerinin vicdan özgürlüğü mücadelesinde; ikincisi ise, İngiltere ve Fransa'ya 17. ve 18. yüzyıllarda sarsan büyük devrimlerde (1688 "Görkemli Devrim"i, bir yüzyıl sonraki Fransız Devrimi ve Amerikan Bağımsızlığı) yansır. Klasik liberalizm işte bu büyük çatışmaların bir ürünüdür.

Gerçekten de, Amerikan ve Fransız devrimlerinin liberalizmin tarihinde kritik bir önemi vardır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Locke'un doğal hukuk teorisini dillendirmekteydi. ABD anayasası, Montesquieu'nün güçler ayrılığı ilkelerini içeriyor ve halkın etkili bir yönetim yaratabileceğine işaret ediyordu. İngiltere'deki Haklar Bildirgesi (*Bill of Rights*) ise, bireyin kişiliğini ve haklarını güvence altına alıyordu. Aristokrasinin özel ayrıcalıklarını ortadan kaldıran ve yönetim mevkilerini liyakate dayandıran 1789 Fransız Milli Meclisi, yasa karşısında eşitliği savunan liberal ideali gerçekleştiriyordu. Aynı zamanda, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni yayınlamak bireyin haklarını ve saygınlığını güvence altına alıyor ve kralın iktidarını sınırlandıran bir anayasa ilan ediyordu. Her iki devrim de, açıkça, bir diğer temel liberal ilke olan mülkiyet haklarına saygı gösterilmesini talep ediyordu.

Benzer gelişmelerin ürünü olsa da, liberalizmin kaderi her yerde aynı olmadı; çeşitli ülkelerin tarihsel koşullarının –krallığın gücünün derecesi, aristokrasinin esnekliği, sanayileşmenin hızı, ulusal birliğin koşulları vb.– etkisiyle farklı ülkelerde farklı biçimler aldı. Dolayısıyla, İngiltere'ye karşıt olarak Fransa'da liberalizmin karakteri soylu sınıfın gerilemesini ve Bourbon hanedanının mutlakçılığını yansıtırken 19. yüzyılda liberalizmin Almanya'daki başarısızlığı, kısmen,

Fransız Devrimi'nden sonra Milli Meclis tarafından kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, devrimin amaçlarına uygun olarak bireyin haklarını güvence altına alırken, biçimlenmeye başlayan liberal devlet sisteminin birçok ilkesini de ortaya koyuyordu. 17 maddeden oluşan bildiri bireylerin haklarını düzenlerken doğal hukuk kavramından yola çıkarak mülkiyeti doğal bir hak olarak görüyor, (erkek) bireyi de özgür kılarak, toplumun temeli haline getiriyordu. Aslında bu bildiri bütün yanlarıyla daha önce yayınlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile İngiliz Haklar Bildirisi'nden farklı şeyler getiriyordu. Bununla birlikte özellikle sonraki yüzyıllarda özgürlükler için verilen mücadelelerde önemli roller oynadı. Bildirinin de yeraldığı bir çalışma.

askeri ve otoriter Prusya'nın ve Avusturya'nın gerici erkisine bağlanır. İtalya'da liberalizmin gelişmesi, Avusturya ve Fransa orduları ve Vatikan'ın direnmesi yüzünden engellenir. Ne var ki, bütün bu farklılıklara rağmen, liberalizmin otoriterliğe karşı yarattığı rüzgâr bütün Avrupa'da ve hatta sömürgelerde bile kendini hissettirir. Macaristan'da Kossuth, İtalya'da Mazzini, Hollanda'da Thorbecke, Güney Amerika'da Simon Bolivar, hep bu rüzgârın temsilcileridir. Hatta bir an için Rusya'da bile, 1905'te ve gene 1917'nin Mart ve Kasım ayları arasında, bu akımın yankıları duyulur ve bu yankıya kulak verecek yeterince güçlü bir orta sınıf bulunsaydı modern tarihin akışımın farklı olacağı ileri sürülür.

EKONOMİK VE POLİTİK BİLEŞENLERİ SIKICA İLİŞKİLİ BİR GELENEK

Liberal düşünce içinde farklı yaklaşımlar olsa bile, aralarındaki ortak noktalar, aynı geleneğe dahil edilmelerini mümkün kılar ve bu geleneğin esas göstergeleri hem ekonomik, hem de politiktir. Nitekim klasik liberaller, kendi bilimlerine verdikleri “ekonomi-politik” adının da ortaya koyduğu gibi, bu iki alanın yalnızca teorik olarak ayrıştırılabileceğini savunurlar. Dolayısıyla öncelikle liberalizmin ekonomik boyutu üzerinde durmak gerekir.

Liberal Ekonomi

Her ekonomik sistem, en azından iki temel konuyla ilgilenmek zorundadır: Birincisi “neyin üretilceği” konusunda bir düzenleme yapılmasıdır, ikincisi de üretilmiş olanın “nasıl bölüşüleceği”dir. Denetimli bir ekonomide bu, hükümet adına görev yapan bir planlama birimi tarafından gerçekleştirilir. 18. ve 19. yüzyılın klasik ekonomistleri ve günümüzün neo-klasik olarak adlandırılacak muhafazakâr ekonomistleri, bunun serbest piyasada fiyat mekanizması yoluyla gerçekleşeceğini savunurlar. Böyle bir piyasada, bireysel alıcıların ve satıcıların teorik olarak serbest/özgür kararları, toplumun kaynaklarının (emek, mal, sermaye) nasıl kullanılacağını belirler. Bunların yaptıkları seçimler, arz-talep mekanizmasının bütünü aracılığıyla, bir malın fiyatının ne olacağını saptanmasını sağlar. Teorik olarak, bir meta için talep yüksek olursa fiyatı da artacak, böylece bu malı üretmek ve arzı artırmak üretici için kârlı hale gelecektir; arz talebe yaklaştıkça fiyatlar düşecek ve sonuçta üreticiler üretken kaynakları başka alanlara kaydıracaklardır. Böylece, bütünsel olarak bir ekonomide kaynaklar en doğru şekilde kullanılmış olacaktır. Ayrıca, bu sistemde liyakatin ödüllendirildiği de düşünülür. Serbest rekabet ekonomisinde hiç kimsenin soya dayandırılan statü nedeniyle ekonomik faaliyetten men edilmediği (fırsat eşitliğinin varolduğu) varsayılır ve bu faaliyetten elde ettiği gelir de, onun toplum açısından taşıdığı değeri gösterir.

Yukarıda değindiğimiz gibi, merkantilizm, ulusal çıkarın kısıt-

lamalara ve tekelci ayrıcalıklara dayandığını savunuyordu. Oysa, yeni gelişmekte olan ve bu kısıtlamalardan zarar gören orta sınıf, kâr elde etmek açısından rekabette fırsat eşitliğinden yanaydı. Onlara göre, bunu engelleyen her şey, bireysel özgürlüğün çiğnenmesi anlamına geliyordu. Bu liberal inanç, kapitalizmin ekonomik teorisinde ifadesini buldu. Kapitalizmde ekonomik ilişkiler, esas olarak, kâr peşinde koşan kişiler arasındaki özel ilişkilere dayanır. Özel kâr yapıları, aslında özel yaşama ya da kâr fazla değer atfetmeyen Hıristiyanlığa ve klasik Cumhuriyetçi geleneğe epey aykırıydı. Ama daha 1700'lerde, gelişmekte olan kapitalizmin ve onun esas temsilcisi olan burjuvazinin çıkarlarını yansıtacak biçimde, ekonomik çıkarlar da dahil olmak üzere özel çıkarların peşinde koşmanın serbest olması gerektiğini dile getiren güçlü argümanlar ortaya konmaktaydı. Örneğin Bernard Mandeville, 1714'te *The Fable of the Bees* (Arıların Öyküsü) adlı yapıtında, kendi bencilliklerini düzeltmek ve başkalarının iyiliğini de düşünmek isteyen arıların yaşadığı bir kovanı anlatır. Ne yazık ki, bu reform çabası felaketle sonuçlanır. Çünkü artık sundukları hizmete talep olmayan askerler, hizmetliler, tüccarlar, ve birçok başka arı işsiz kalmışlardır. Hayatın çeşitliliği ve zenginliği ortadan kalkmıştır. Mandeville, herkesin kendi bencil çıkarı peşinde koştuğu arı kovanının eski durumunun çok daha iyi olduğunu düşünür. Kissanın hissesi, öykünün adında kendini ortaya koyar: "Özel Kusurlar, Kamusal Yararlar" (*Private Vices, Public Benefits*)!

İşte bu düşünce, yani bir bütün olarak toplumun iyiliğini sağlamanın yolunun bireylerin kendi çıkarları peşinde koşmalarına izin vermekten geçtiği fikri, 18. yüzyılda liberal düşüncenin köşe taşı oldu. Yüzyılın ortalarında bir grup Fransız düşünürü, fizyokratlar, bu düşünceyi bir ekonomik teori haline getirdiler. Merkantilizme karşı, zenginliğin gerçek temelini ticaret ya da imalat değil, tarım olduğunu savundular. Ayrıca, zenginliği artırmanın yolu kısıtlamalardan, düzenlemelerden vb. değil, kısıtsız ya da serbest (özgür) girişimden geçmekteydi. Dolayısıyla, hükümetlere yaptıkları tavsiye de, "kısıtlayıcı düzenlemeleri kaldırın ve insanların piyasada serbestçe rekabet etmelerine izin

Klasik iktisadın kurucusu Adam Smith (1723-1790), toplumda bireylerin kendi dışlarında "görünmeyen bir el" tarafından yönetildiğini, bu nedenle bireylerin rekabete dayanan "hür teşebbüs"lerinin, gelişimin motoru olduğunu savundu.

verin" şeklindeydi; ya da başka bir deyişle, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" (*laissez faire, laissez passer*).

18. ve 19. yüzyıl liberalizmi, ekonomik alanda, piyasanın egemenliğine ve "çıkarların doğal uyumu"na dayanıyordu. Bu görüşe göre, eğer bireyler işbölümüne dayanan bir değişim ekonomisinde kendi çıkarlarının peşinde koşmakta özgür bırakılırlarsa, bir bütün olarak topluluğun refahı da zorunlu olarak artardı. Klasik liberal ekonomistler, her türlü teleolojik (erekselci) etkiden azade ve kendi kendine uyum sağlayan bir piyasa tarif ederler: Ahlâki hedefler ve etik ölçütler, sistemin meşrulaştırılmasında kullanılabilirler bile, piyasadaki olayların gidişatı üzerinde herhangi bir etki de bulunmazlar. İtici güç, rasyonel bireyin kendi çıkarının ne olduğunu bilmesi ve bunun peşinde koşmasıdır; bireysel

çıkar ise, bir değişim ekonomisinde kişinin kendi çıkarlarına hizmet etmek için başkalarının çıkarlarına hizmet etmesinin gerekliliği nedeniyle, *kamusal yarara* endekslenmiştir. Ama bunun gerçekleşebilmesi için, piyasanın gerçekten serbest olması gerekir; bunun dışında herhangi bir düzenleme, sömürüye ve ekonomik durgunluğa yol açar. Bu doktrinin en kapsamlı ve etkili savunusu Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* (*Inquiry into the Nature and Wealth of Nations*-1776) adlı yapıtında yer alır. Fizyokratlar gibi, merkantilizme ve tekele karşı olan Smith, ekonomik rekabet üzerindeki kısıtlamaların kamu yararına hizmet etmek şöyle dursun, yalnızca onlardan yararlanabilecek durumda olan bir avuç kişiye hizmet ettiğini savundu. Ona göre, rekabetin olmaması, halkın çoğunluğu için daha yüksek fiyatlar ve daha kıt mal anlamına geliyordu.

19. yüzyıl liberalleri, piyasa özgürlüğü konusunda Adam Smith'in görüşlerini hararetle destekliyorlar ve piyasaya müdahale edilmediği takdirde ekonomide her şeyin yolunda gideceğine inanıyorlardı. Dolayısıyla, insan davranışlarının politik ve ekonomik alanda sınırlandırılmaması gerekirdi. Özgür bireyi ekonomik ve politik açıdan serbest bıraktınız mı, "ilerleme" (19. yüzyılın en yaygın sloganlarından biri) güvence altına alınmış olurdu. Böylece, geleneksel kısıtlamaların ölü ağırlığından kurtulmuş olan "doğal hukuk" ve "insan aklı", politik özgürlüğün ve ekonomik refahın Batı dünyasında yayılmasına yol açacaktı. Burada devletin yapması gereken, ülke içinde düzeni ve güvenliği sağlamak ve ekonomik alana "gölge etmemek"ten ibaretti.

Bu varsayımın ardında, *homo economicus* olarak insanın rasyonel davranma yeteneği ve dolayısıyla maliyetleri en aza indirgeyip kazançları (ücret, kâr, faiz) en fazlaya çıkarma eğiliminde olduğu görüşü vardır. İnsan doğasına ilişkin bencil ve hedonist varsayımlar, insanın geleceğe dönük ve hedefe kilitlenen bir varlık olduğunun vurgulanmasına yol açıyordu. Örneğin faydacılar, "en büyük sayıya en büyük mutluluğun" gerçekleşmesini, insanın bu faydacı ve haz peşinde koşan doğasına bağlıyorlardı. Rasyonel insan kendi çıkarım herkesten iyi bildiğine göre de, bu konuda hükümetin müdahale etmesi "en büyük sayıya en büyük mutluluğun" artmasına değil, yalnızca azalmasına yol açardı!

Bu ekonomik doktrinin işaret ettiği mantık elbette, özel mülkiyetin işlevsel bir meşrulaştırılmasıydı. Bu meşrulaştırmanın önemli bir

John Locke (1632-1704), düşünce tarihine doğal hukuk, sivil toplum, iktidar, meşruiyet, bireyin özgürlüğü vb. gibi kavramlar üzerine yaptığı katkılar ve şekillendirdiği laiklik ilkesi ile de tanınmaktadır.

dayanağı ise, “doğal haklar” öğretisiydi. John Locke, *Yönetim Üzerine İki Tez (Two Treatises of Government-1690)* adlı yapıtında, mülkiyeti “kişinin kendi emeği ile karışmış olan her şey” diye tanımlayarak bu meşrulaştırmanın yolunu açıyordu. Locke’a göre, insanlar –aslında burada yalnızca erkeklerden söz etmekteydi– özgür ve eşittirler çünkü akıl sayesinde rasyonel, yani doğa yasasına uygun, davranabilirler. Doğal özgürlüklere sahip olan bu bireyler kendi işlerini kendileri yönetebilirler ve doğal haklarını ihlal edenlere karşı mücadele edebilecekleri gibi, başkalarının doğal haklarına da saygı gösterebilirler. Bireylerin kendi emeklerini istedikleri gibi kullanma ve mülkiyet edinme hakları vardır. Mülkiyet, Locke’a göre, insanın kendi emeğiyle karışan her şeyi kapsadığı için onun bedensel ve zihinsel özgürlüğünden ayrılamaz; dolayısıyla mülkiyet hakkı, yaşam ve özgürlük hakkının bir parçasıdır.⁸

Nitekim, liberal ilerleme düşüncesi, çoğu kez, yalnızca bazıları (mülk sahibi erkekler) için ilerleme anlamına geliyordu. Yeni yükselen bankerler, tüccarlar, imalatçılar, meslek sahibi profesyoneller, topraklı aristokrasinin ve geleneksel seçkinlerin siyasal iktidar ve toplumsal prestij üzerindeki tekeline kırmak ve aynı zamanda ekonomi üzerindeki kısıtları kaldırmak istiyorlardı. Liberalizm, bunların politik ideolojisiydi; onlar statükonun değişmesini talep ediyorlar, buna karşılık muhafazakârlar geleneksel toplumun temellerinin sağlamlaştırılmasını istiyorlardı. Muhafazakârlar, topluluğu/cemaati ve yerleşik hiyerarşi ile aristokratik ayrıcalıkları yüceltirken, liberaller bireyi ve bireyin özgürlüğünü savunuyorlardı.

Liberal Politika

Liberalizmin politik boyutunda, onun oluşmasında rol oynayan felsefi ve toplumsal etkenleri izlemek mümkündür. Çünkü, devleti liberal ilkelere göre yapılandırma talebi, din savaşlarının ve feodalizmin gerilemesine neden olan siyasal mücadeleler içinde gelişmiştir. Statüye dayanan toplumsal yapıların yerini eşit sivil yurttaşlar arasında sözleşme-

⁸ John Locke, *Second Treatise of Government*, der. Peter Laslett, Cambridge University Press, 1960, s.336-337.

ye dayalı ilişkilerin almasıyla, feodal hiyerarşik politik yapılar berha-va oldu. Devlet de, tıpkı toplum gibi, üstlere saygı yerine, üyelerinin karşılıklı rızasıyla birarada tutulan gönüllü bir birlik olarak görülme-ye başladı. Bu yeni siyasal düzen, “toplumsal sözleşme” teorisinde özetlenmekteydi.

Aydınlanma'nın filozofları da liberalizmin şekillenmesine katkı- da bulundular. Filozoflar dinsel hoşgörüyü ve düşünce özgürlüğünü savunmuşlar, insanın özünde iyi olduğunu düşünmüşler, insan aklının toplumu düzeltme gücüne ve insanlığın sürekli ilerleyeceğine inanmış- lardı. Bunların tümü de, liberallerin hararetle savunduğu görüşlerdi. Liberaller, Locke'tan, yönetimin meşruiyetinin kalıtsal ya da tanrısal hak değil, sadece toplumsal sözleşmede ifadesini bulan, “yönetilenle- rin rızası” olduğu görüşünü almışlardı; Montesquieu'den ise, (Loc- ke'un da savunduğu) “güçler ayrılığı” ile “denge ve denet” ilkelerini aldılar. Bu ilkelerin amacı, otokratik yönetime karşı güvence oluşturu- maktı. Zaten artık bu konuda bazı somut örnekler de vardı. Çeşitli ül- kelerdeki liberaller, Birleşik Amerika'nın cumhuriyetçi anayasasına, devrimci Fransa'nın anayasalarına (üçten az değil!) ve İngiltere'nin gelişmeye devam eden parlamenter sistemine hayrandılar. Bu modelleri izleyerek, meşru bir yönetimde, periyodik olarak halk tarafından se- çilen temsilcilerin yasaları yapması ve uygulaması gerektiğini savunu- yorlardı. Düzgün bir yönetim aynı zamanda, ihanet suçlamasıyla kar- şılaşılmadan iktidardakileri eleştirmekte serbest olan “sisteme sadık bir muhalefet”e de tolerans göstermeliydi.⁹

9 “Tolerans”, geleneğin tümünde başlıca liberal erdem olarak kabul edilse de, çok farklı tolerans yorumları vardır. Gündelik dilde tolerans, değerlerin subjektif ve görelî olmasına dayandırılır ve buradan başkalarının seçimlerini yargılamamak sonucu çıkarılabilir. Ancak birçok liberal düşünür de, toleransı, farklı amaçların değeri konusunda bilgiye ve akla dayanan değerlendirmeler yapabilmek ve yargıda bulunabilmek açısından en iyi koşulları sağladığı için savunur. Başka bir deyişle başkalarının fikirlerine ve özgürlüğüne saygı göstermek, onların seçimlerini yargılama yetimizin olmamasından değil, sağlam yargılarda bulunabilmemiz için gerekli koşulların ancak özgürlük ortamında gerçekten ortaya çıkabilmesinden dolayı gereklidir. Post-modern rölativiz- min “her şey mübah” yaklaşımından çok farklı olan bu anlayışı açmılayan önemli bir tartışma için bkz. Will Kymlicka, “Liberalism”, *Liberalism, Community and Culture*, Clarendon Press, Oxford, 1991.

Liberallerin başlıca kaygısı, bireysel özgürlüğün geliştirilmesiydi demıştik. Liberaller Kant'ın, her insanın kendi içinde bir amaç olduğu ve başkaları tarafından keyfi bir şekilde araç olarak kullanılmasında gerektiği görüşünü destekliyorlardı. Her insan, kendi kararlarını kendisi verebilen “özerk” bir varlık olmalıydı. Hükümet ve kilisenin baskısı olmazsa ve gereğince eğitilirse her insan iyi, üretken ve kendini yönetebilen bir varlığa dönüşebilirdi. İnsanlar, evrensel ahlâki değerler temelinde kendi kararlarını verebildikleri gibi, başkalarının haklarına da saygı gösterebilirlerdi (“kategorik imperatif”). Bu nedenle liberaller, bireyin özgür seçim hakkını kısıtlayan, ifade özgürlüğüne müdahale eden ve kendini gerçekleştirmesini ve geliştirmesini engelleyen devlete ve diğer otorite kaynaklarına saldırıyorlardı. John Stuart Mill'e göre, “birey, kendi bedeni ve zihni üzerinde egemenlik sahibi”ydi ve uygar toplumun herhangi bir üyesi üzerinde, onun isteğine aykırı olarak, iktidarın meşru bir şekilde uygulanmasının biricik amacı, ancak başkalarına zarar verilmesini önlemek olabilirdi.¹⁰

Dolayısıyla, 19. yüzyıl liberallerinin karşı karşıya olduğu temel sorunun, “devlet otoritesi ile bireysel özgürlük arasındaki ilişki” olduğu söylenebilir. Kralların mutlak ve keyfi otoritesine karşı güvence oluşturabilmek için liberaller söz, ifade ve basın özgürlüğünü; din ve vicdan özgürlüğünü; keyfi olarak tutuklanmama hakkını ve mülkiyet hakkını tanıyan yazılı anayasalar yapılmasını istiyorlardı. Siyasal otoritenin kötüye kullanılmasını önlemek için de, serbest seçimle oluşturulan parlamentolar ve iktidarın farklı güçler arasında paylaşılmasını savunuyorlardı. Meşruiyetini, yönetilenlerin serbest seçimlerde ifadesini bulan rızasından alan bir yönetim, bireysel özgürlükleri en az çiğneyecek yönetimdi. Bu anlayışın bir başka ifadesi de, en iyi yönetimin en az yöneten yönetim olduğuydu –yani yurttaşlarının ekonomik faaliyetlerine en az müdahale eden ve onların özel yaşamlarına ya da inançlarına karışmayan bir yönetim...

Bu bağlamda liberal politikanın kalbinde, “devlet ile sivil top-

10 J.S. Mill, *On Liberty*, Bobbs-Merrill, 1956.

lum arasındaki net ayrımın” yattığını söyleyebiliriz. Devletin amacı, toplumsal kurumların devlet eliyle yönetimi yoluyla bireysel inisiyatifin yerini almak değil, sadece her türlü toplumsal etkileşimi düzenlemek ve kolaylaştırmaktı. Politik alanda liberalizme yön veren ilke, “yönetimin iktidarının sınırlandırılması” olmuştur. Thomas Paine, yönetimin, en iyi durumda bile, “gerekli bir kötülük” olduğunu savunmuştu; Amerikalılar da kuşaklar boyu, Thomas Jefferson’un “en iyi yönetimin en az yöneten yönetim” olduğu düşüncesini tekrarlamışlardır. Bu görüş belki de en iyi, Adam Smith’in yönetime atfettiği görevlerde ifadesini bulur. Smith’e göre, yönetimin üç görevi vardır: Topluluğu dışarıdan gelecek şiddete karşı korumak, toplumun üyelerini kendi yurttaşlarının baskı ve sömürsünden korumak, toplumun geneli için yararlı olmakla birlikte bir birey ya da küçük bir grup için gerçekleştirilmesi kârlı olmayacak kamusal işleri yapmak. Klasik liberaller, bireyin kendisinin yapabileceği şeyleri onun yerine hükümetin yapmaması gerektiğine inanıyorlardı.

Daha önce de değinildiği gibi, liberal politik anlayışın temel unsurları, 1688 İngiliz “Görkemli Devrim”i, 1776 Amerikan ve 1789 Fransız devrimlerinin sonrasında oluşmuştu. En önemlisi, bu devrimlerden doğan yeni siyasal düzeni yerleştirmek için kaleme alınan çeşitli hak bildirgelerinde ve anayasalarda ifadesini bulan “hukukun üstün-

Thomas Paine (1737-1809) İngiltere’de Norfolk’da doğdu. Amerika’da bir dergide yazdığı yazılarda köleliğe ve köle ticaretine karşı çıktı. *Ortak Duygu* (Common Sense) adlı broşüründeki görüşleriyle Amerikan Bağımsızlık Bildirisi’ne ilham kaynağı oldu.

lülüğü” ilkesiydi. Bu belgelerin formülasyonunda iki ölçüt rehber alınmıştı. Birincisi, yasalar herkese ve tarafsız olarak uygulanacak; belli gruplara, örneğin geçmişte rahipler ve asillere olduğu gibi, ayrıcalık tanınmayacaktı (evrensellik ilkesi). İkincisi, yasalar mümkün olduğunca, her bireyin kendi istediği yaşamı sürdürebilmesi için eşit hak tanıyacaktı (yasa önünde eşitlik ilkesi). Liberallerin çoğunluğu için bu haklar, özel mülkiyet ve inanç özgürlüğüydü. Bu haklar, onların dinsel ve siyasal hoşgörü ve piyasa mekanizmasının üstünlüğü –her ikisini de yeni liberal *ethos*’un cisimleşmesi olarak görüyorlardı– konusundaki anlayışları açısından çok önemliydi. Zaman içinde bu konudaki görüşleri değişse bile, bunların ardındaki muhakeme tarzı değişmedi.

Liberallerin yönetimi sınırlandırmak için başvurdukları kurumsal araçlar ise federalizm (Amerika’da), çift meclis ve güçler ayrılığıydı. İktidarın yasama, yürütme ve yargı arasında bölünmesi ve bunların birbirlerini dengeleyerek denetlemesi, klasik ifadesine ABD Anayasası’nda kavuşmuştur. Montesquieu, *Kanunların Ruhu (De l’esprit des loix-1748)* adlı yapıtında bu görüşü, Locke’dan devralarak savunmuştu. Böyle bir güçler ayrılığı, “karma anayasa” aracılığıyla da, yani iktidarın krallık, asalete dayanan bir meclis ve seçilmiş bir meclis arasında dağıtılmasıyla da sağlanabilirdi. Nitekim, uzun yıllar Roma’da yaşamış olan Yunanlı tarihçi Polybios, böylesi bir karma yönetimin Cumhuriyetçi Roma’nın (klasik dönem) görkemini oluşturduğunu öne sürmüştü. Ne var ki, varolan koşullarda mutlakçı rejimleri savunanlar ve orta sınıfın gelişmesine en büyük sekteyi vuranlar artık despot kralar ve işlevsiz aristokratlardı; bu nedenle burjuvazi, “çoğunluk ilkesini” ve “temsili yönetimi” benimsedi ve liberalizm, adım adım gelişen bir süreç içinde, “liberal demokrasiye”¹¹ dönüştü.

11 Liberal demokrasi, seçilmiş temsilcilerin, bireysel özgürlükleri ve azınlıkların haklarını vurgulayan bir anayasa dolayısıyla siyasal karar alma gücünü ellerinde tuttukları bir temsili demokrasi biçimidir. Söz ve toplantı, din ve vicdan özgürlükleri, özel mülkiyet ve mahremiyet hakkı, yasa önünde eşitlik ve hukukun üstünlüğü gibi anayasal hak ve ilkelerin korunması, bu sistemde, çeşitli kurumsal mekanizmalar aracılığıyla güvence altına alınır. Bütün liberal demokrasiler temsili demokrasidir. Bunların bir bölümünde (örneğin İsviçre) ek olarak referandum ve plebisit gibi doğrudan demokrasinin bazı unsurları da yer alır.

Liberalizm ve Demokrasi Arasındaki Gerilim

21. yüzyılın başında liberallerin demokrasiye sıkıca bağlı olduklarını görüyoruz, ama bunun her zaman böyle olmadığını da biliyoruz. Tarihinin uzun bir dönemi boyunca liberalizm, halk egemenliğini gerçekleştirmekten çok, halkı yöneticilere karşı korumakla ilgilenmiştir. Bireyin mülkiyet hakkına ve serbest piyasa ekonomisine dayanan liberal teorinin temel sorunu, serbest pazar ekonomisinin gerekleriyle geniş kitlelerin eşitlik talebini bağdaştırmaktı ve bu da hiç kolay değildi. Geçmişte liberallerin tümü siyasal yurttaşlığın, mülksüzlere oy hakkı tanınmasının mülkiyet hakkını ve piyasa ekonomisini tehlikeye sokacağı endişesiyle, bağımsız karar alabilmek için gerekli olan belli bir eğitim ve mülkiyet sahipliği koşuluna bağlı olmasını savunmuşlardı. Bu akıl yürütme biçimine göre, belli düzeyde entelektüel ve ekonomik bağımsızlığa sahip olmayanların “rasyonel sorgulama” ve “iyi yaşam” peşinde koşmak gibi “liberal kaygıları” anlamları ve uygulamaları mümkün değildi, çünkü hem geçimleri hem de görüşleri açısından başkalarına bağımlıydılar. Dolayısıyla, bireysel özerkliği yücelten liberal yaşam biçimiyle herhangi bir ilgileri olamazdı.

Bu akıl yürütme sonucunda, mülksüz erkek işçiler ve kadınlar, siyasal yurttaşlıktan dışlandılar. Bir yanda, liberalizmin ilişkili olduğu devrimlerin özgürlükçü eğilimleri vardı, diğer yanda ise demokrasinin (çoğunluğun yönetiminin) özel mülkiyeti dinamitleyeceği konusundaki orta sınıf korkuları! Nitekim, 19. yüzyılın liberal sözcülerinin çoğu, sık sık genel oy hakkına ilişkin korkularını dile getirdiler ve oy hakkı uzun süre yalnızca mülk sahipleriyle sınırlı kaldı. İngiltere’deki önemli Reform Yasası (1867) bile, oy hakkının mülkiyetle olan bağlantısını tümüyle ortadan kaldırmadı. “Devrimleri doğuran ama gericileri besleyen” Fransa’da ise, 1789 Bildirgesi genel oy hakkını ilan etse ve 1830 devrimi bunu yeniden onaylasa da, burjuvazinin tahta geçirdiği “yurttaş kral” Louis Philippe döneminde 30 milyonluk nüfusun yalnızca 200 bini oy hakkına sahipti. Birleşik Amerika’da, Jefferson’un Bağımsızlık Bildirgesi’ndeki cesur diline rağmen, 1860’a dek oy hakkı, yalnızca belli miktarda mülke sahip olan beyaz erkeklerle sınırlı kaldı. Kadın-

lar ise, sözümona “genel oy hakkı” tanındığı zaman bile, onun dışında bırakıldılar. Çünkü her bireyin, kendi çıkarlarının ne olduğunu en iyi bilip en iyi koruyanın gene kendisi olduğunu kabul eden liberal pozisyonda, bireylerin çıkarları peşinde koşabilmelerini düzenleyen mekanizmalar yalnızca “anayasal devlet”, “özel mülkiyet” ve rekabetçi “piyasa ekonomisi” değil, aynı zamanda açık seçik bir biçimde “ataerkil” olan “aileydi”. Liberalizm bireylerin “yaşam, özgürlük ve mülkiyet” haklarını savunurken, en başından itibaren bu kadar ilginin odağı olan “birey”in “özel mülk sahibi ve aile reisi erkek” olduğunu varsayıyor ve o kadar yüceltilen yeni özgürlüklerin öncelikle orta sınıfların ya da burjuvazinin erkekleri için geçerli olmasını “doğal” kabul ediyordu. Bu gerçek, “genel” oy hakkının kısmiliğinin yanı sıra “toplumsal sözleşme”nin erkek-egemen niteliğini de gözler önüne sermekteydi.¹²

19. yüzyılda demokrasi konusundaki çekimserlik yalnızca özel mülkiyete zarar vereceği korkusuyla sınırlı değildi. Birçok liberal, demokrasiye içkin olabilecek çoğunluk diktası eğiliminden ürküyordu. Çoğunluğun iradesi egemen olduğu zaman, herkes bu çoğunluğa boyun eğmek zorunda kalacaktı. Benjamin Constant (1767-1830), birey açısından bakıldığında, tek bir despot tarafından mı yoksa toplumun bütün üyeleri tarafından mı baskı altında tutulduğunun fazla bir fark yaratmayacağını söylediğinde, genel bir kaygı dile getirmekteydi. Ona göre, ikincisi daha bile kötüydü çünkü despotu öldürmekle despotizmden kurtulabilirdiniz, ama geniş bir çoğunluktan kurtulmanız mümkün değildi.

Ne var ki, gene başından itibaren liberalizm, çeşitli demokratik eğilimler de sergiledi. Bunlardan en önemlisi, daha önce de değinilen, insanlar arasındaki temel “ahlâki eşitlik” fikriydi. İster doğal haklar doktrininde, isterse faydacıların¹³ “bir kişi bir oy” ilkesinde ifadesini

12 Bu konuda bkz. Carole Pateman, “Kardeşlerarası Toplumsal Sözleşme”, *Sivil Toplum ve Devlet*, der. John Keane, Ayrıntı, 1994; Joan B. Landes, “Yurttaşlık Performansı: Fransız Devrimi’nde Demokrasi, Cinsiyet ve Farklılık”, *Demokrasi ve Farklılık*, der. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı, 1999; Fatmagül Berktaş, “Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım”, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis, 2003; Anne Phillips, *Demokrasinin Cinsiyeti*, Metis, 1996.

13 Faydacılık (*utilitarianism*), J. Bentham, James Mill ve H. Sidgwick gibi isimlerle ilişkilendirilen ve her türlü pratik akıl yürütmeyi fayda kavramı üzerinde temellendirerek doğru eylemin, iyi ya-

bulsun, liberaller kişilerin haklar ve çıkarlar açısından yasa önünde eşit olduğunu savundular. Gerçi yukarıda işaret ettiğimiz gibi erken liberaller “kişi”yi epey dar bir biçimde, “mülk sahibi yetişkin beyaz erkek” olarak tarif ediyorlardı ama doğal hak eşitliğinden söz etmekle, ister istemez, köleliğin kaldırılması, kadınların ve mülksüzlerin mülk sahibi erkekler ile aynı haklara kavuşması gibi taleplerin yolunu da açmış oluyorlardı. 1880'lere gelindiğinde Jeremy Bentham ve diğer faydacılar, demokrasinin her yurttaşa kendi çıkarını koruma fırsatı verdiğini savunmaya başladılar. Eğer hükümetin görevi “en büyük çoğunluğa en büyük iyiyi/mutluluğu sağlamak” idiyse, “en büyük iyi”yi belirlemenin ölçütü, her yurttaşa kendisi için “iyi”nin ne olduğunu ifade etme hakkının verilmesiydi. Erken liberaller, yönetimin halkın rızasına dayanması gerektiğini savunmuşlar ve yönetimin iktidarını sınırlandırmak için anayasalar, haklar ve yasalar formüle etmişlerdi ama, genel oy hakkının ve genel seçimin, her yurttaşa kendi çıkarını kollama ve geliştirme fırsatı veren bir mekanizma olduğunu ancak 19. yüzyılın sonlarında kabul etmeye başladılar. Bu bağlamda, liberal demokratik kurumların yaratılmasının, bilinçli ve güçlü bir işçi sınıfının ortaya çıkıp örgütlü mücadeleye girişmesiyle yakından ilişkili olduğunu da hatırlamak gerekir. Başka bir deyişle, Batı dünyası önce liberaldi ve ancak büyük mücadelelerden sonra genel oy hakkını tanıyarak liberal demokratik oldu.

Özetleyecek olursak, David Beetham'ın belirttiği gibi, “liberal demokrasi”nin bileşenleri arasında hem bir karşılıklı zorunluluk ilişkisi, hem de bir gerilim ve uzlaşmazlık mevcuttur. Bir yandan, klasik liberalizme özgü belirli anahtar kavramlar ve kurumlar 19. ve 20. yüzyıllarda demokrasinin ulus-devlet düzeyinde sürdürülmesinde vazgeçilmez olmuş, diğer yandan liberalizm, demokratikleşme süreci üzerinde kısıtlayıcı bir etki de yaratmış ve aynı iki yüzyıl, demokratikleşme-

---

şaman ve doğru yasanın faydayı çoğalttıranlar olduğunu savunan ahlak, siyaset ve yaşama felsefesi. Faydacılığa göre, fayda, bireysel ve toplumsal iyiliğin tek ölçütüdür ve liberal devlet de temel siyasal faydaları, yani yaşam, kişisel özgürlük ve mülkiyet güvencesini sağlayan bir aygıttır. Serbest piyasa ise maddi faydaları çoğalttırır.

nin derecesi ve biçimi konusunda liberaller ile çeşitli türden demokratlar arasında neredeyse sürekli bir mücadeleye tanıklık etmiştir.¹⁴

Temsili Demokrasi

Modern liberal ve liberal demokratik teorilerin önemli bir teorik açmazı vardır: Sürekli olarak bir yandan devlet egemenliğinin kendisini, diğer yandan da bu egemenliğin sınırlandırılmasını meşrulaştırmaya çalışırlar. Bu çabanın tarihi, Thomas Hobbes'dan bu yana, iktidar ve güç ile hukukun üstünlüğünün, görevler ve yükümlülükler ile hakların dengelenmesini içeren tartışmaların tarihidir. Ticaretin, sanayinin, özel yaşamın vb. gelişmesinin güvence altına alınabilmesi için devletin zorlayıcı güç tekelini elinde tutması gerekir, öte yandan, devlete düzenleyici ve zorlayıcı bir yetkinin verilmesi, yurttaşların siyasal ve toplumsal haklarının zedelenmesi tehlikesini içinde barındırır. İşte bu ikilemin çözümü için liberal demokratların bulduğu yanıt, "temsili demokrasi"¹⁵ olmuştur. Rasyonel akıl, hukukun üstünlüğü ve seçme hakkı gibi temel liberal kaygıların savunulması, mantıken ancak bütün yetişkin bireylerin siyasal eşitliğini tanımakla mümkündür. Böyle bir eşitlik yalnızca insanların kendi özel faaliyet ve çıkarlarını sürdürmelerini mümkün kılacak bir toplumsal çerçeve sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda, seçmenlerin sürekli gözetimi altındaki devletin, genel ya da kamusal yarar için çalışmasının da yolunu açacaktı. Dolayısıyla liberal demokratlar, "anayasal devletin", serbest piyasa gibi başka kilit mekanizmalarla birlikte, hem otoritenin hem de özgürlüğün gerçekleştirilmesi sorununa çare olabileceğini savundular.¹⁶

14 David Beetham, "Liberal Democracy and the Limits of Democratization", *Prospects for Democracy*, der. David Held, Stanford University Press, s.56.

15 Yurttaşların çoğunluğunun politik kararları, başka bir deyişle topluluğun tümünü ilgilendirecek kararları almaya yetkili olan kişilerin seçilmesine en geniş katılımı sağlayacak kurallar ve kuramlar bütünü olarak tanımlayabileceğimiz temsili demokrasi şu unsurları kapsar: 1) Seçilmiş hükümet; 2) Serbest ve adil seçim; 3) İrk, din, sınıf, cinsiyet vb. ayrımı gözetmeksizin bütün yetişkin yurttaşlara oy hakkı; 4) Düşünce, din ve vicdan özgürlüğü; 5) Kamusal işler konusunda bilgilendirme hakkı; 6) Yönetime aday olma ve muhalefet etme hakkı; 7) Bağımsız birlikler -siyasal partiler, toplumsal hareketler, çıkar ve baskı grupları, vb.- oluşturma ve örgütsel özerklik hakkı.

16 David Held, "From City-States to a Cosmopolitan Order?", *Prospects for Democracy*, der. David Held, Stanford University Press, s.18-19.

Liberallerin demokrasiyi savunmasının önemli bir nedeni, bunun, yönetimin “halka hesap vermesini” (saydamlık) ve dolayısıyla halkın kişisel çıkarlarının korunmasını mümkün kılmasıydı; bu aynı zamanda yönetimin sınırlandırılmasının da gereği idi. Demokratik yönetim, yurttaşların, siyasal iktidarın keyfî ve despotça uygulamalarından azade olmalarını güvence altına alacaktı. Böylelikle temsili yönetim, bireyler sivil toplumda ekonomik rekabet ve serbest değişim kurallarına uygun olarak kendi çıkarları peşinde koşarken, “hakem” rolünü oynayacaktı. John Stuart Mill gibi bazı liberaller ise, daha ileri giderek, demokrasinin geniş siyasal katılıma yol açacağını, bununsa bireylerin entelektüel ve ahlâki kapasitelerinin gelişmesini sağlayacağını savunur. Mill’e göre, toplumsal iyinin ölçütü fayda değil, insanın yeteneklerinin tam olarak geliştirilmesidir. Bu bir anlamda, insanın değerini piyasanın belirlemesine karşı çıkıştır. Mill’in, demokrasinin geniş siyasal katılım sağlamasının bireyin entelektüel ve ahlâki kapasitelerinin gelişmesine yol açtığı teziyle, liberal teoriye günümüz demokrasi tartışmalarının önemli bir unsuru olan “katılımcılık” ve katılımın genişletilmesi fikri de girmiş olur. Buna karşın birçok liberal, siyasal faaliyete katılıma özel bir önem atfetmez. Onlar için devletin tarafsız olması ve yurttaşlarının kendi seçimleri doğrultusunda yaşamalarını mümkün kılması yeterlidir. Eğer bireyler siyasal, kamusal yaşama katılmak istiyorlarsa ne âlâ, yok eğer başka (özel) faaliyetleri yeğliyorlarsa, bu onların bileceği iş tir. Bu nokta, gene, liberalizmin kendi içinde barındırdığı farklılıkların bir örneği ve günümüzde de süregelen bir tartışmadır.

Liberaller, demokrasinin sağladığı yararlar konusunda ikircikli bir tavır alırlar. Yönetimin görevinin, pozitif müdahalelerde bulunmak yerine esas olarak negatif bir amaç olan toplumun açıklığını –liberal özgürlüklerin korunmasını– sağlamak olduğunu düşünmeye eğilimlidirler. Devletin, yazılı anayasada belirtildiği biçimde hukukun üstünlüğü sınırları içinde hareket etmesi gerekir. İşlevi, belli bir zamanda belli bir toplumun özgül koşullarına uygun yasaları formüle etmek, yorumlamak ve uygulamaktır. Sonuç olarak birçok liberal, demokratik kurumlarla, özellikle vergilendirme ve savaş alanlarında, hükümetin eylemleri-

ni denetlemekten ibaret olan tümüyle koruyucu bir işlev tanır. Bu; yasa, yürütme ve yargı erkleri arasındaki güçler ayrılığını destekleme rolüdür. Güçler ayrımının hedefi olan “hukukun üstünlüğünün” sağlanması için, yasa yapma ediminin yasaların uygulanmasından ve yorumlanmasından ayrılması gerekir. Böylelikle, hükümetin kendisinin ya da destekçilerinin çıkarları lehine yasa yapması önlenerek yasanın tarafsızlığı ve evrenselliği (herkese eşit uygulanırlığı) korunabilir.

Buna karşılık başka liberaller, demokrasiyi daha pozitif bir biçimde, “ortak iyi”yi tartışabilmenin bir aracı olarak da değerlendirirler. Bu açıdan bakıldığında demokrasi, görüşlerin ve siyasaların rasyonel bir biçimde tartışılabileceği bir “kamusal alan” sunar. Aynı zamanda, inançlarımızın gözden geçirilip eleştirel bir biçimde geliştirilmesi için gerekli kültürel koşulları sağlar ve bu bağlamda geleneksel liberal haklar olan basın, ifade, toplantı vb. özgürlükleriyle el ele gider. Ayrıca liberaller, özel yaşamdan zevk almanın da, bir ölçüye kadar, hükümet politikalarının iyi ve adil uygulanmasını sağlamak için “kamusal eylemde” bulunmaya bağlı olduğunu kabul ederler.¹⁷

Sonuç olarak liberal demokrasi de klasik liberalizm gibi, ilke olarak bireysel hakların ve özgürlüğün önemini savunur ve liberal özgürlükleri güvence altına alan bir anayasal çerçeve içinde yönetimin sınırlandırılmasının önemini vurgular. Herkesin, kamusal yaşama katılma özgürlüğüne sahip olduğu varsayılır, ama esas vurgu, kişilerin özel yaşamlarına ve işlerine müdahaleden korunmaları yönündedir. Ancak neyin “özel” sayılacağı ve “özel yaşam hakkı”nın nereye kadar gideceği tartışma konusudur (ABD’de kürtaj yasağı konusu buna bir örnektir). Liberal için demokrasi, bireysel hakları ve çıkarları ve özgür eylemi koruduğu ölçüde değerlidir. Bunun da, esas olarak hükümetin halkın ihtiyaçlarına ve çıkarlarına duyarlı kılınması ve böylece keyfi ve despotik yönetimin önlenmesiyle sağlanacağını düşünür. Ama halk egemenliği (çoğunluk yönetimi) bireysel hakları ve özgürlükleri tehdit etmeye başlarsa, liberaller buna karşı önlem alınmasını isterler. Aslında, çoğunlu-

ğün diktası ve azınlık ile bireyin bu diktaya karşı korunması, daha önce de belirtildiği gibi, Alexis de Tocqueville ve John Stuart Mill'den beri liberal demokrasi gündeminin önemli bir maddesini oluşturur.

Liberalerin çoğunluğun diktası konusundaki bütün kaygılarına rağmen, sonunda kazanan demokrasi ilkesi oldu; ama önce bu ilkenin, iktidarın sınırlandırılmasını vazeden liberal gereksinme ile uzlaştırılması gerekiyordu. Sorun, bunu demokratik ideal ile uzlaştırarak, yani çoğunluk ilkesini ihlal etmeksizin ve “bir kişi bir oy” ilkesine (Bentham) bağlı kalarak gerçekleştirmekte düğümleniyordu. Artık kalıtımsal elitler gözden düştüğüne göre, çoğunluğun iktidarını, mülk sahiplerine ya da başka bir “doğal elit”e üstünlük sağlamadan sınırlandırmak mümkün olabilir miydi?

Bu konudaki liberal çözümün, daha önce de değinildiği gibi, ikili bir özü vardır. Birincisi, “anayasal yönetim ve hukuk üstünlüğü” (önceki çoğunlukların oluşturduğu kurallar!); ikincisi ise, “bireyin özerkliğine” ve tutarlılığına yapılan göndermedir. Liberal anlayışta birey, yalnızca diğerleriyle bir toplumsal sözleşmeyi paylaşan bir yurttaş değil, bir kişidir ve böyle olduğu için de devletin dokunamayacağı hakları vardır. Çoğunluk denen şey, bir boşlukta oluşmaz. Çoğunluk kararı için bireylerin görüşlerini özgür bir biçimde oluşturmaları, bunu dile getirmeleri ve birbirlerine iletebilmeleri gerekir. Buysa, serbestçe konuşup yazmanın dışında, örgütlenmek ve misilleme korkusundan azade olarak muhalefet edebilmek ve yönetimi eleştirebilmek anlamına gelir. Ama bireyin, yurttaş rolünden ayrı hakları da vardır. Bunlar bireyin kişisel güvenliğini sağlayan ve dolayısıyla keyfi tutuklama ve cezalandırmadan korunmasını getiren haklardır. Bütün bunların ötesinde de, bireye geniş bir mahremiyet alanı sağlayan haklar söz konusudur. Liberal bir demokraside, devletin çıkarı çok geniş bir çoğunluğun iradesini yansıtıyor olsa bile, devleti ilgilendirmedeği kabul edilen konular vardır. Bunlar dinsel inançtan, sanat eserlerinin yaratımına, ana-babaların çocuklarını nasıl yetiştireceğine dek uzanır.

Bu bağlamda, David Held'in yaptığı liberalizm tanımı anlamlıdır: “Liberalizm, devletten bağımsız bir özel alanın tanımlanması ve

dolayısıyla devletin kendisinin de yeniden tanımlanması çabası; başka bir deyişle, sivil toplumu –kişisel, ailesel ve iş yaşamı– siyasal müdahaleden kurtarma ve aynı anda da devletin otoritesini sınırlandırma çabasıdır.”¹⁸ Devlet ile sivil toplum arasındaki bölünme derinleştikçe, ki bu bölünme piyasa ekonomisinin genişlemesinin sonucudur, ilke olarak evrensel kabul edilen özgürlükler ve haklar için verilen mücadele daha kapsamlı hale geldi ve liberalizm giderek, seçme hakkının evlilikten dine, ekonomik ve politik işlere kadar, yani gündelik yaşamı etkileyen her şeye uygulanması öğretisiyle daha fazla ilişkilendirilir oldu.

LIBERALİZM BÖLÜNÜYOR

19. yüzyılda liberaller, savundukları hakların küçük bir azınlık tarafından kullanılıyor olmasından pek rahatsız değillerdi, kitleler ise henüz bunu güçlü bir şekilde hatırlatma olanağından yoksundular. Sanayi Devrimi’nin başlarında, özgürlüğün nimetleri, sanayi kentlerinin yoksul varoşlarında feci koşullarda yaşayan milyonlarca insan için henüz pek uzak bir şeydi. Liberaller, yoksul kitlelerin ıstıraplarına gözlerini kapayıp yalnızca özel mülkiyet haklarını dikkate almakla suçlanıyorlardı; bunun dışında, o kadar yücelttikleri özgürlüğün nasıl bir seçme ve karar verme yükü getireceği konusunda da pek düşünmüyorlardı (sonraki “liberter” kuşaklar bunu yapacaktı). Ve nihayet, bireyin haklarını savunma peşindeki liberaller, bireyi fazlasıyla basit bir biçimde yalıtılmış ve kendi kendine yeterli bir “monad”, toplumu da bu “monad”ların oluşturduğu bir bütün olarak düşünmekle ve bireylerin içinde kimliklerini kazandıkları karmaşık toplumsal ilişkileri göz ardı etmekle eleştiriliyorlardı.

19. yüzyıl ilerledikçe bu eleştiriler yoğunlaştı ve liberal doktrinler, muhafazakâr düşüncenin başına gelene benzer bir biçimde, daha radikal bazı ideolojilerin açtıkları yolu izlemeye başladı. *Laissez-faire* politikalarına katı bağlılıktan vazgeçen ve devletin, hızlı sanayileşmenin yarattığı felaketlere karşı yoksulları koruma sorumluluğu olduğunu kabul eden bazı liberaller, görüşlerini değiştirdiler. Sonuç, 20. yüz-

¹⁸ David Held, *Political Theory and the Modern State*, Polity Press, 1989, s.13.

yılın demokratik, sosyal refah liberalizmine daha yakın bir “yeni liberal” ya da “çağdaş liberal” ideolojinin şekillenmesi oldu. Nitekim, 1870 ile 1930’lar arasında, modern toplumların değişen koşullarıyla baş edebilmek için başlıca iki liberal stratejinin –sosyal liberalizm ile neo-klasik liberalizm– ortaya çıktığını görüyoruz. Birincisi esas olarak liberal demokrasinin görece güvencede olduğu İngiltere, Fransa ve Birleşik Amerika’da egemen olmuş, ikincisi ise büyük ölçüde demokrasinin ya neredeyse hiç olmadığı ya da varsa bile liberaller tarafından güvenilemediği İtalya, Almanya ve Avusturya’da ortaya çıkmıştı.¹⁹ Sosyal liberalizm daha pozitif bir özgürlük anlayışı ve özellikle ekonomi yönetimi ve sosyal reform alanında daha geniş devlet müdahalesi ile ilintiliydi; neo-klasik versiyon ise, negatif özgürlük anlayışına bağlıydı ve piyasanın kendine yeterliğini vurguluyordu.

Liberaller arasındaki bölünmeler esas olarak Sanayi Devrimi’nin toplumsal sonuçlarına farklı tepkilerinden kaynaklanmaktaydı. Sanayi Devrimi’nin öncüsü İngiltere’de işçi sınıfının içine düştüğü, Charles Dickens’in romanlarına da yansıyan feci koşullar, özellikle kıta Avrupasında reform hareketlerinin ve sosyalizmin gelişmesine yol açtı. Bu gelişmeler sonucunda liberallerin bir kısmı da insanların yoksulluk, cehalet ve hastalıkların pençesinden kurtarılması için hükümetlerin müdahale etmesi gerektiğini savunmaya başladı. Halkın sosyal refahına duydukları ilgi nedeniyle, bunlara sosyal refah ya da sosyal refah devleti liberalleri denmeye başladı. Diğer liberaller ise, eski konumlarını sürdürerek bu tarz müdahalelerin yönetimin gücünü artıracağı ve dolayısıyla karşı çıkılması gerektiğini savunmaya devam ettiler. Devleti, “zorunlu bir kötülük” olarak görmeyi sürdüren bu liberalizm türü, sosyal Darwinizm²⁰ ile yakın bir ilişki içindeydi.

¹⁹ Bellamy, *a.g.e.*, s.31.

²⁰ Sosyal Darwinizm, Charles Robert Darwin’in (1809-82) işlevselci açıklamayı biyolojiye uygulayan evrim teorisinin, toplumsal ilişkilere aktarılmasını içerir. Sosyal Darwinizm ile ilişkilendirilen Herbert Spencer, insanlık tarihinde toplumun, daima en “uygun olanın” hayatta kaldığı bir “cegele!” olduğunu öne sürüyordu. Bu süreç acımasız da olsa, uzun vadede yararlıydı çünkü insanlık bir bütün olarak daha sağlıklı ve barışçı bir topluma doğru evrilmekteydi. Ama Spencer’a göre, bu yavaş sürece müdahale edilmemesi gerekiyordu; dolayısıyla, toplumsal ko-

Liberalizmin sola kayışında, bir dizi etkenin biraraya gelmesi rol oynadı. Bunların belki de en önemlisi 19. yüzyıl işçi sınıfının ve feministlerin, çoğu kez şiddetle bastırılan örgütlü mücadelesi oldu. Ayrıca, sanayileşmenin hiç müdahale edilmeyen sonuçlarının yarattığı yoksulluk ve sosyal hastalıklar karşısında liberaller, 19. yüzyılın son bölümünde, oldukça ihtiyatlı bir şekilde de olsa, hem oy hakkının genişletilmesini, hem de toplumsal felaketler karşısında devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmaya başladılar. Emekçilerin refahıyla ilgili kaygıların artması, Atlantığın iki yakasında da o zamana dek görülmemiş yaygınlıkta hümaniter reform hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Esinini Aydınlanma'dan ve Hıristiyan geleneklerinden alan bu reform hareketleri, çocuk emeğinin yasaklanmasını, kitleler için eğitimi, tutukluların ve akıl hastalarının insanca koşullara kavuşturulmasını, kadınlar için hak eşitliğini, köleliğin kaldırılmasını ve savaşa son verilmesini talep ediyordu. 20. yüzyılın başına gelindiğinde liberalizm, liberal demokrasi aşamasına gelmiş ve *laissez-faire* politikasının yerini, biraz istemeyerek de olsa, sosyal reform yasalarının ve devlet müdahalesinin gerekliliğini kabul eden "sosyal liberalizm" yaklaşımı almıştı.

Belirtmek gerekir ki, liberal demokrasinin başarıları Almanya, İtalya, İspanya gibi ülkelerde zayıf ve kırılğan oldu; ABD'de ise 1960'ların sivil haklar hareketine kadar pratikte son derece sınırlı kaldı. Gene de, bu mücadeleler aracılığıyla, yurttaşlık haklarının ırk, cinsiyet, etnisite vb. ayrımı yapılmadan bütün yetişkinlere uygulanması gerektiği fikri giderek yerleşti. Temsili demokrasinin bu şekilde pekişmesi, bir 20. yüzyıl olgusudur. Bu uygulamanın Batı'da güvenli olarak

---

şulları iyileştirmek için herhangi bir şey yapılmamalıydı. 19. yüzyıl sonunda özellikle Avrupa'nın elitist çevrelerinde etkili olan sosyal Darwinizm, insan toplumunun da, tıpkı diğer türler gibi, doğal ayıklanma yasasına tabi olduğunu öne sürer ve çoğu zaman hem toplumlar arasında, hem de toplumların kendi içinde varolan eşitsiz ve adaletsiz bölünmeleri meşrulaştırmak için kullanılır. Darwin'in kendi yapıtında doğal süreçlerin, biyolojik sistemlerin ötesinde toplumsal sistemleri kapsayacak biçimde genişletilebileceği düşüncesi bulunmadığı halde, evrim teorisini toplumsal alana uygulayanlar, türler ve ırklar arasında dayanışma değil de rekabet olduğunu vurgulayarak militarizasyonu ve dünyanın sömürge alanlarına bölünmesini teşvik edici bir tutum takındılar. Sosyal Darwinizm, belirli ırkçı ideolojilerin ya da siyasal koşulların belirlenmesinde ırksal karakterin önemini vurgulayan felsefelerin savunulmasını da kolaylaştırdı.

İngiltere'de Sanayi Devrimi ülkenin gelişimini sağlayan en önemli nedenlerden biriydi; bunun yanı sıra İmparatorluğun onlarca yıldır süregelen sömürgeci siyaseti "Üzerinde güneş batmayan bir İmparatorluk" yaratırken zenginliğin de ada topraklarına akmasını sağlıyordu. Ancak bilimde, sanatta, sanayi ve ticarete bunca gelişmeye rağmen 19. yüzyılda yoksulluk ve sefalet önceki yüzyıla oranla dört misli artmış, gelir dağılımındaki eşitsizlik yükselmiş, işçiler ve tüm emekçiler kendileri için kapitalist sistemin dışında çözümler aramaya başlamışlardı. Charles Dickens, romanlarında o yılların Londra'sını çok çarpıcı tasvir etmiştir.

yerleşmesi ve Batı dışında da uygun bir yönetim örneği olarak benimsenmesi ise, ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşti.

Klasik ve Sosyal Liberalizm Arasındaki Köprü: J. S. Mill

19. yüzyıl klasik liberalizmi ile 20. yüzyıl sosyal refah liberalizmi (müdahaleci liberalizm) arasında köprü kuran düşünür, liberalizmi geniş ufuklu bir biçimde tanımlayan John Stuart Mill'di (1806-1873). *Özgürlük*

Üzerine (On Liberty) adlı yapıtı bireysel özgürlük savunusunun klasik metni kabul edilen bu İngiliz filozof, düşünce ve ifade özgürlüğünün, muhalif düşüncelere hoşgörünün rasyonel, ahlâki ve uygar yurttaşın temel özellikleri olduğunu ve ne devletin ne de halkın çoğunluğunun, başka birisine zarar vermeyen bir bireyin özgürlüğüne müdahale hakkının olmadığını savunur. Ona göre, bir görüşü susturduğumuz zaman, hem bugünkü hem de gelecekteki kuşaklara zarar vermiş oluruz; çünkü susturulan görüş doğruysa, “yanlış doğruyla değiştirme fırsatını yitiririz”, yok eğer sözkonusu görüş yanlışsa, bu sefer de “doğrunun yanlışla çatışmasından doğacak berraklığı ve etkiyi yitirmiş oluruz”. Bu nedenle hükümetin, bireye kendisi için daha iyi olacak diye, onu daha mutlu kılacak diye vb. herhangi bir görüşü empoze etme hakkı yoktur. Bütün bunlar, o görüş konusunda bireyi ikna etmek için kullanılacak argümanlar olabilir ama, onu zorlamak için bir neden olamaz! Mill, “adına layık biricik özgürlüğün, başkalarının özgürlüğünü kısıtlamaya kalkışmamak ya da onların özgürlüğe kavuşma çabalarını engellemek kaydıyla, kendi iyimizi kendi bildiğimiz biçimde gerçekleştirmek” olduğunu savunur.²¹

Mill, yönetimin iktidarının sınırlandırılmasından yanadır, çünkü otoriter bir devlette yurttaşlar ahlâki ve zihinsel potansiyellerini geliştiremezler. Ama bir yandan devletin birey özgürlüğü açısından tehdit oluşturabileceğini kabul ederken, aynı zamanda devletin “bireyin kendini gerçekleştirmesi” yönünde müdahale etmesinin gerekli olduğunu da kabul eder. Zaten bu niteliğidir ki, onu 19. ve 20. yüzyıl liberalizmleri arasında köprü konumuna getirir. Devletin, çocukların eğitimi, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, halk sağlığının iyileştirilmesi, emeklilik sigortası vb. konularda müdahale etmesi gereklidir. Bu tür müdahaleci önlemler, bireyin kendini gerçekleştirmesine ve potansiyelinin genişletilmesine yardımcı olacaktır.

Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler (Considerations on Representative Government -1861) adlı yapıtında Mill, alt sınıflar da dahil olmak üzere bütün yurttaşların devlet yönetimine etkin katılımını savunur.

21 J. S. Mill, *On Liberty*, 1. Bölüm.

Ama aynı zamanda, eğitim ve karakterin kişinin kaç oya sahip olacağını belirleyeceği bir “çoğul oy” sistemini önerir; olanca geniş ufkuyla rağmen J. S. Mill hâlâ bir 19. yüzyıl adamıdır ve dolayısıyla tam anlamıyla elitizmden kurtulmuş değildir. Belki de onu “ihtiyatlı bir demokrat” olarak tanımlayabiliriz; aslında demokrasiyi hazmetmemiş bir çoğunluğun diktasına karşı bireyi koruma kaygısının, 20. yüzyıldaki gelişmeler karşısında pek de temelsiz olmadığını kabul etmek gerekir. Üstelik Mill’in çağdaşlarından çok önemli bir farkı daha vardır: Kadınlara oy hakkını savunur. Cinsiyetler arasındaki farkın, sınıflar arasındaki fark gibi, doğal değil, toplumun ve eğitimin yarattığı bir eşitsizlik olduğuna inandığı için ve kadın-erkek bütün insanların yeteneklerini ve zihinsel kapasitelerini tam olarak geliştirme hakkına sahip olduklarını savunduğu için, kadınlara oy hakkı da dahil olmak üzere her türlü eşitlik sağlanmasının erken bir savunucusu olmuştur. *Kadınlara Bağımsızlığı Üzerine* adlı ünlü makalesinde (1869) şöyle der: “Günümüzde iki cins arasında varolan toplumsal ilişkileri düzenleyen ilke –bir cinsin hukuken diğerine bağımlı olması– kendi içinde yanlıştır, ve şimdi de insanlığın gelişmesi açısından en önemli engellerden biri haline gelmiştir.. Bunun yerini, hiçbir tarafa ayrıcalık ya da yoksunluk tanımayan tam bir eşitliğin alması zorunludur.”²² Mill, başkasını köleleştirenlerin kendilerinin de hiçbir zaman kölelikten kurtulmayacaklarını söylerken, insanlık tarihinin her şeye rağmen gelişmekte olan özgürlükçü geleneğini temsil etmektedir.

John Stuart Mill (1806-1873) Londra'da doğdu. Reformcu görüşleri savunurken özellikle bütüncü ve gelir dağılımındaki adaletsizliği dile getiren Mill, kadın hakları savunucusu olan eşi Harriet Taylor'un ölümünden sonra tamamen siyasal reformların gerçekleşmesi için çalıştı.

22 J. S. Mill, *On the Subjection of Women*, Everyman Library, 1970 (ilk baskı 1869), s.219.

J. S. Mill'in Özgürlük Anlayışı: Siyasal Düşünceye Önemli Bir Katkı

İnsanlık, hakikatin bütün yönlerini, bugün olduğundan çok daha fazla görebilme yetisine kavuşmadığı sürece, insanların hatadan arınmış olmadıkları; kendi doğrularının büyük ölçüde yarım doğrular olduğu; karşıt görüşlerin eksiksiz ve tümüyle özgür bir karşılaştırmasından doğmadıkça görüş birliğinin arzu edilmediği ve farklılığın kötü değil, iyi bir şey olduğu, insanların hem görüşlerine hem de davranış biçimlerine uygulanması gereken ilkelerdir. İnsanlar mükemmel olmadıkları için farklı görüşlerin varlığının yararlı olması gibi, farklı yaşam deneyimlerinin varlığı; başkalarına zarar vermedikçe farklı karakterlere özgürce davranma alanının açılması ve kişilerin kendilerinin uygun gördüğü farklı yaşam biçimlerinin değerli olduğu ilkeleri de yararlıdır. Kısacası, esas olarak başkalarını ilgilendirmeyen konularda bireyselliğin kendini ortaya koyması arzu edilir bir şeydir. Kişinin kendi karakterinin değil de, başka insanların geleneklerinin ve göreneklerinin davranış kurallarını oluşturduğu durumda insan mutluluğunun en önemli bileşenlerinden biri, bireysel ve toplumsal ilerleme açısından ise başlıca bileşeni, eksik demektir.

John Stuart Mill, *On Liberty*, The Liberal Arts Press, 1956 (1859), s.68

T. H. Green ve Negatif-Pozitif Özgürlük Ayırımı

Mill'in yanı sıra, yeni sosyal liberal pozisyonu şekillendiren diğer ünlü 19. yüzyıl simaları T. H. Green (1836-1882), J. A. Hobson (1858-1940) ve L. T. Hobhouse'dır (1864-1929). Bu teorisyenler, *laissez-faire* politikasının ekonomik bakımdan güçlü sınıfların çıkarlarını koruduğunu ve ulusun bütünsel refahını dikkate almadığını savunuyorlardı. J. S. Mill gibi piyasa ahlâkına karşı çıkan Green, örneğin, geleneksel liberalizmin savunduğu hiç müdahale etmeyen devletin, yurttaşların çoğunluğunu yoksulluğa, cehalete ve umutsuzluğa sevkettiğini söylüyor ve devletin bir yandan bireysel özgürlüğü korurken bir yandan da nüfusun çoğunluğunun durumunu iyileştiren reformlarla ortak çıkarları güvence altına alması gerektiğini savunuyordu. Ona göre liberalizm, bireysel hakların baskıcı bir hükümete karşı korunmasından daha fazla bir şeydi; gerçek anlamda liberal bir toplum, bireylerin ahlâki ve insani kapasitelerini sonuna dek gerçekleştirmelerine olanak sağlayan bir toplumdur. Devletin önyak olacağı sosyal reformlar, bu daha geniş özgürlük anlayışının gerçekleşmesine yardımcı olabilirdi. Green ve devlet müdahalesinden yana olan diğer liberaller, yönetimin bireyle-

rin kendilerini geliştirmelerine yardımcı olmakla yükümlü olduğunu düşünüyordular. Bu amaçla devlet kamu sağlığını, konut yapımını, kamu eğitimini vb. gerçekleştirmeliydi. Cahil, eğitimsiz ve yoksunluk içindeki bir insanın iyi bir yurttaş olması mümkün değildi. Buradaki ilginç nokta, Green ve Hobhouse gibi “yeni liberaller”in, sosyal refah önlemlerini ve devlet müdahalesini savunmak için gene liberalizmin merkezî kavramı olan bireyi kullanmalarındır. Onlar da J. S. Mill’in “bireylik” (individuality) dediği şeyi,²³ yani her bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirme kapasitesini harekete geçirmek istiyorlardı. Bu yaklaşımda birey, dar çıkar peşinde koşmaz, toplumsal sorumluluk sahibidir. Böylelikle bireycilik, bireysel hırs ve çıkar peşinde koşmaktan çıkarak bir kendini geliştirme felsefesine dönüşmüş olur. Sonuç olarak “yeni liberaller” ve çağdaş sosyal liberaller, fırsat eşitliği sağlayan ve insanları işsizlik, yoksulluk, cehalet, vb. toplumsal kötülüklerden koruyacak devlet müdahalelerini bu yaklaşım temelinde desteklerler.²⁴

Nitekim, Green ve arkadaşları kapitalizmi savunmaya devam ediyor, ama katı *laissez-faire*'ci politikaları reddediyor ve toplumsal koşulların iyileştirilmesi açısından devlete olumlu bir rol atfediyorlar, böylece devletin müdahale etmemesine dayanan olumsuz (negatif) özgürlük anlayışından, devletin bireylerin özgürlüğünü korumak, geliştirmek ve potansiyellerini gerçekleştirmelerini sağlamak için müdahale etmesine dayanan olumlu (pozitif) özgürlük anlayışına geçiyorlardı. Sosyal refah liberalizminin ilk savunucularından biri olan T .H. Green, liberalizmin kalbinde, daima, bireyin gelişmesi önündeki engellerin

23 Bireycilik –individualism– sözcüğünün ise ilk kez Alexis de Tocqueville tarafından, *Amerika’da Demokrasi (De la démocratie en Amérique)* adlı ünlü eserinde, modern demokrasiyle özdeşleştirilen yeni değerler dizgesini nitelemek için kullanıldığı kabul edilir. Tocqueville, bu sözcüğü, demokrasiye özgü olduğunu düşündüğü “ilkeli bencillik” ile evrensel insan doğasına atfettiği sıradan “kendiliğinden bencillik” arasında bir ayrım yapabilmek amacıyla icat etmiştir.

24 Bazı sosyalist düşünürler de gene aynı gerekçeyle bireycilik nosyonunu benimserler. Bu yaklaşıma göre, eğer insanlar doğal olarak toplumsal ve verici, dayanışmacı yaratıklarsa, o zaman bireycilik; sahiplenme ve kişisel çıkar peşinde koşma değil, kardeş işbirliği ve belki de komünal yaşam isteği anlamına gelir. Bu nedenledir ki, Fransız sosyalist düşünür Jean Jaurès (1859-1914), “sosyalizm, bireyciliğin mantıksal sonucudur” der. A. Heywood, *Political Theory, An Introduction*, Palgrave, 1999, s.31.

ortadan kaldırılmasının bulunduğunu ve geçmişte bunun, insanların özgürce yaşamaları ve piyasada serbestçe rekabet edebilmeleri için hükümetin iktidarının sınırlandırılmasını gerektirdiğini söylüyordu. Ancak, ona göre 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İngiltere vb. ülkelerde bu amaçlara büyük ölçüde ulaşılmıştı ve artık sıra özgürlük ve fırsat eşitliği konusundaki diğer engelleri ele almaya gelmişti. Bu engellerin aşılabilmesi için de devletin gücünün kullanılması gerekiyordu. Erken-klasik- liberallerin, negatif özgürlük üzerinde durmalarının nedeni, özgürlüğü kısıtlamalardan ve müdahaleden azade olmak şeklinde anlamalarıydı. Ama Green'e göre, özgürlük bunun ötesinde bir şeydi. Özgürlük, yalnızca kısıtlanmamak değildi, aynı zamanda bir şeyler yapabilme gücüne sahip olmaktı. Yoksul bir ailede doğan bir çocuğun kendi yeteneklerini tam olarak geliştirme fırsatı yoktu ve onu kısıtlayan herhangi bir şey olmasa da, bu çocuğun özgür olduğu söylenemezdi. Green'e göre, bunu kabul ettiğimiz zaman, bireysel özgürlük yönünde büyük engeller oluşturan koşulları değiştirmek için reformlar yapılması (devletin müdahalesi) gereğini de kabul etmek zorundaydık. Böylelikle, sosyal refah liberalleri, devletin okullar, hastaneler vb. yapmasını, sosyal refah ve sağlık önlemleri almasını vb. desteklemeye başladılar. Artık devletin sadece "gölge etmemesi" yeterli sayılmıyordu.

Neo-klasik liberaller ise, bu tür reformların yapılmasına karşıydılar, çünkü bunun aslında vergiler yoluyla kendi özel mülkiyetlerinin başkalarına aktarılması anlamına geldiğini düşünüyorlardı. Green, buna karşı, her bireyin gerçek özgürlüğüne ancak "ortak iyi"ye hizmet etmesi ölçüsünde kavuşabileceği yanıtını veriyordu. Çünkü, pozitif özgürlük, başkalarıyla işbirliği içinde ideal ("daha yüksek") kimliğimize kavuşmamız demektir. İnsanlar yalnızca haz peşinde koşan bencil varlıklar değil, daha yüksek ideallere sahip yurttaşlardı. Ve özgürlük de bunu gerçekleştirmek demektir. Başka bir deyişle, insan potansiyelinin tam olarak ortaya konması... Dolayısıyla Green'e göre, yoksun durumda olanların durumunu düzeltme amacı taşıyan yasa ve programlar ile vahşi kapitalist rekabeti engelleyen önlemler, bireysel özgürlüğü kısıtlayacak değil, onu geliştirecek şeylerdi. Bizim "daha aşağı" benliğimizi

kısıtlasalar bile, toplumsal işbirliği ve kamusal katılım yoluyla “daha yüksek” benliğimizi geliştirmeye hizmet ederlerdi. Bu görüş, J. S. Mill’in, demokrasinin katılımı arttıracacağı, bununsa Mill açısından en önemli şey olan bireyin gelişmesini sağlayacağı fikriyle uyum içindeydi.

Green argümanını, yukarıda da değinildiği gibi, iki tür özgürlük anlayışına dayandırıyordu: Negatif ve pozitif özgürlük. Bu ayrımı Kant, *Ahlâkın Metafiziği (Metaphysik der Sitten)* adlı eserinde yapmış ve özgürlüğün “negatif” ve “pozitif” yönleri üzerinde durmuştu. 19. yüzyıl sonunda T. H. Green bu ayrımı popülerleştirdi, İngiliz filozof Isaiah Berlin ise 20. yüzyılda “İki Özgürlük Kavrayışı” adlı makalesinde bu tartışmayı yeniden gündeme getirdi. Negatif özgürlük ilkesi, “her bireyin kendi mutluluğunun en iyi belirleyicisi” olduğu görüşüne dayanır. Dolayısıyla yasaların, başkalarının özgürlüğünü tehlikeye düşürmemek kaydıyla, bireyin özgür eylemi üzerindeki her türlü kısıtlamanın kaldırılmasını hedeflemesi gerekir. Bireyin kısıtlanabilmesinin biricik gerekçesi, onun başkalarına zarar verme olasılığıdır. Bunun dışında, esas olan özgürlüğün egemen olmasıdır. Negatif özgürlüğün gerçekleşmesi için bireyin inanç, söz, ifade, toplanma, örgütlenme, eylemde bulunma vb. haklarının dış müdahaleden korunması gerekir. Bu nedenledir ki J. S. Mill, “bireyin kendi bedeni ve zihni üzerinde egemen olmasının” onun özgürlüğünün göstergesi olduğunu söyler.²⁵ Burada, negatif özgürlüğü savunan liberallerin çoğunun, Locke’un daha önce de değindiğimiz, kişinin emeğiyle karışan her şeyin onun mülkiyeti haline geldiği teorisini izleyerek mülkiyeti de kişinin kendisinin bir uzantısı olarak gördüğünü hatırlamak gerekir. Negatif anlamda özgür olmak, kişinin bedeninin, zihninin ve mülkiyetinin tecavüzden, gasptan ya da kısıtlayıcı müdahalelerden azade olması demektir.

Buna karşılık pozitif özgürlük, kısıtlanmadan ya da müdahaleden azade olmak değil, bir şeyi yapabilmek ya da bir şeye ulaşabilmek özgürlüğüdür. Bir şeyin yokluğunu değil, bir şeyin gerçekleşmesini be-

25 Mill, *On Liberty*, s.13. Akt. Leslie Paul Thiele, *Thinking Politics*, s.177. Bu konuda ayrıca bkz. -Fatmagül Berktaş, “Arendt ve Heidegger’de Özgürlük”, *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, der. E. Fuat Keyman, Everest, 2002.

lirtir. Pozitif anlamda özgür olmak, yalnızca bedensel hareketi, zihinsel ifadeyi ya da kişisel mülkiyetin kullanılmasını kısıtlayan her türlü fiziksel engeli ortadan kaldırmak değildir. Aynı zamanda, hedeflenen bir şeyi gerçekleştirmek için gerekli olan araçlara sahip olmak anlamına gelir. Bu araçlar fiziksel olduğu kadar zihinsel, toplumsal, ekonomik ya da politik olabilir. Pozitif özgürlük anlayışına göre, eğer birinin yapmak istediği şeyi yapmasına imkân verecek araçları yoksa, onun o şeyi yapmakta özgür olduğunu söylemenin bir anlamı yoktur. İnsanları istedikleri şeyleri yapmaktan alıkoyan yalnızca dış engeller değildir; cehalet, yanlış bilinç, yeteneksizlik, algılama eksikliği vb. içsel engeller de bu konuda rol oynayabilir. Ama, pozitif özgürlük anlayışını savunanlar genelde kişilerin tek tek hedefleriyle değil, kamusal hedeflerle; başka bir deyişle, her bireyin toplumun kolektif yaşamının düzenlenmesi için alınan ortak kararlara katılma özgürlüğüyle ilgilidirler. Özetleyecek olursak, “negatif özgürlük”, bireysel haklarda temellenen “özel bir özgürlüktür” ve tarihsel olarak liberal gelenekle özdeşleşen, bireylerin yönetimin müdahalesinden korunmasını içerir. “Pozitif özgürlük” ise, yurttaşların yönetime katılmasını içeren ve bunun gerçekleşebilmesi için gerekli olanakların sağlanmasını da kapsayan, esas olarak “kamusal bir özgürlüktür.”

Devlet Müdahalesinin Sosyal Darwinist Reddi: Herbert Spencer

Liberal anlayışta bu gelişmeler olurken, devlet müdahalesini katı bir şekilde reddeden ve bu tür önerileri “gizli sosyalizm” olarak nitelendiren geleneksel liberaller de yok değildi. Onlar bu önerileri bireysel özgürlüğün inkârı olarak görüyor ve “aşağıdakiler”in durumunun kendi suçları olduğunu savunmaya devam ediyorlardı. Yeni (sosyal) liberalizm, insanları devlete muhtaç kılarak tembelleğe yöneltecek ve işçi sınıfını ahlâken geriletip çocuklaştıracaktı. İngiliz filozof Herbert Spencer devletin kötü ve baskıcı bir kurum olduğu savından hiç vazgeçmedi ve *Devlete Karşı Birey (The Man Versus the State, 1884)* adlı yapıtında devletin minimal rol oynayıp birey özgürlüğünün maksimalize edileceği bir sistemi savundu. Onun bu aşırı bireyci tutumu, yoksullar

için koşulların iyileştirilmesi amacıyla önerilen her türlü reforma, örneğin fabrika koşullarının sağlığa uygun hale getirilmesi, ilaç ve gıda standartları konması, zorunlu eğitim, sosyal yardım, vb. reformlara karşı çıkmasına yol açtı. Spencer'in yaklaşımının ardında, sosyal Darwinist görüşleri yatıyordu; yoksullar yeteneksiz, zayıf, basiretsiz ve tembeldi, dolayısıyla hayatta kalma mücadelesinde yenik düşmeye mahkûmdular. Bu, doğanın yasasıydı. Devlet müdahalesi her zaman zararlıydı ve doğa yasalarıyla oynanması anlamına geliyordu: "Devlet müdahalesi, ıstırabı azaltmak yerine sonuçta onu arttırır. Hayatta kalmaya hiç uygun olmayanların sayısını çoğaltır ve sonuç olarak hayatta kalmaya en uygun olanların çoğalmasını önler ve onlar için gerekli olan alanı daraltır!" Bu anlayışın izleri, 20. yüzyılın ortalarında neo-klasik liberalizmin yeni yükselişinde yer yer yankılansa da, bugün artık bu tür sosyal Darwinist iddialar kolayca öne sürülememektedir.

Devletin kötü ve baskıcı olduğunu, yoksulların durumunun ise kendilerinden kaynaklandığını söyleyerek reformculuğa karşı çıkan Herbert Spencer'in (1820-1903) görüşleri Durkheim dahil birçok toplumbilimciyi etkilemiştir.

ÇAĞDAŞ TOPLUMDA LİBERALİZM

Liberal öğretinin kavramsal, sosyo-ekonomik ve politik öğeleri birbirleriyle sıkıca ilişkilidir ve tek bir tarihsel sürecin parçalarını oluştururlar. Liberalizm, büyük ölçüde, yükselmekte olan orta sınıfların gereksinimlerine, emellerine ve öz-imgelerine denk düşer ve 18 ile 19. yüzyıllarda bu sınıfların aristokratik ve toprağa bağlı eliti ve onun yaratığı kültürel iklimi gerileterek yerine ticaret, sanayi ve teknik mesleklerin gelişmesi için uygun yeni bir ortam yaratma çabasını ifade eder. Özellikle, siyasal ve endüstriyel devrimi ilk gerçekleştiren İngiliz top-

lumunun örnek alınacak bir model oluşturduğunu savunan klasik liberaller açıkça böyle düşünürler.

Gerçekten de, tarihsel bir perspektiften baktığımızda, klasik liberalizmin meşrulaştırdığı toplumsal güçler bütünüünün büyük değişimleri gerçekleştirdiğini görebiliyoruz. Bu tarihsel süreç içinde feodal sistem yıkıldı; Ortaçağın görece statik toplumunun yerini kapitalizm aldı; işlevsiz bir aristokrasi, ayrıcalıklarından yoksun kılındı; mutlakçı despotlara meydan okundu ve iktidarları sınırlandırıldı; orta sınıf, üretim araçlarının genişletilmesi ve toplumun zenginliğinin geniş ölçüde artırılması konusunda enerjisini kullanmada serbest kaldı; temsili yönetim gerçekleşti. Egemen iktidarı sınırlandırırken liberaller, anayasal yönetimi gerçekleştirdiler ve bir bireysel haklar doktrini yarattılar. Din ve vicdan, basın, ifade, örgütlenme özgürlüklerini içeren bu bireysel haklar, modern demokrasinin merkezinde yer aldı.

Ne var ki, yukarıda değinildiği gibi bir yandan da muazzam ekonomik değişiklikler önce İngiltere’de sonra Birleşik Amerika’da, özellikle liberalizmin ekonomik temeli – piyasa ekonomisi – konusunda hayal kırıklığına yol açtı. Pazarlık güçleri teoride söylenene hiçbir zaman uymayan büyük çoğunluk için, “seçme hakkı” ve “fırsat eşitliği” sözde kalan bir şeydi. Yeni gelişmeler karşısında (karmaşık bir pazar ekonomisinde karmaşık alım satım ilişkileri, reklam sektörünün gelişimi vb.) tüketici egemen değil, bağımlı konumdaydı. Gerçek hayatta serbest rekabet, klasik ekonomistlerin var olduğunu düşündüğünden çok farklı bir yerdedi. Bu gelişmeler karşısında liberallerin çoğu, liberal piyasa kavramının çarpıtılmış olduğunu düşünmeye başlamış ve demokrasi konusundaki endişeler de artmıştı. Sonuçta, yeni bir liberaller ve sosyalistler kuşağı için klasik ekonomi, gerçek hayatta çok sınırlı geçerliliği olan bir bilim olarak görülmeye başladı. Üstelik bütün bu gelişmeler, örgütlü emeğin yükselişiyle de sıkıca ilişkiliydi; orta sınıfların sosyo-ekonomik ve politik egemenliğini tehdit eden bu olgu, liberal hegemonyaya karşı önemli bir meydan okumayı ifade ediyordu.

En kötüsü de, kâr sisteminin, zenginliğin az sayıda elde toplanmasına yol açmasıydı. Bunun çeşitli olumsuz sonuçları vardı. Birinci-

si, geniş halk kitleleri, fabrikalardan ve madenlerden elde edilen zenginlikten yararlanmak şöyle dursun, giderek, zengin bir toplumda daha da göze batan bir şekilde yoksullaşıyor ve yoksunluk koşullarında yaşıyordu. İkincisi, tüketici olması gereken kitlelerin alım gücünden yoksun olması, giderek daha fazla genişleyen bir üretim sisteminin po-

Bazılarına Göre Tehlikeli Bir Liberalizm Türü: Modern Liberalizm

“Klasik” liberalizmin çağdaş savunucuları, onun “modern” liberalizm tarafından tehdit edildiğini düşünürler. Bu bakış açısından modern liberalizm, klasik liberalizmin amaçlarını ve sınırlarını tersine çevirmekte ve süreç içerisinde klasik liberallerin, kralların ve saray erkânının tiranlığının yerine anayasal rejimleri geçirecek elde ettikleri kazanımları tehdit etmektedir. Modern liberalizm, John Stuart Mill’in, “ilerlemeci bir varlık olarak insana” duyulan yakınlığı ve “olanca çeşitliliği” içerisinde kendisini geliştirmesine izin verilen bireye beslenen romantik sempatiyi ifade eden *Özgürlük Üzerine* (1861) adlı yapıtıyla örneklenir. Felsefi olarak, İngiliz idealistlerinin ve L. T. Hobhouse (1911) gibi ‘yeni liberallerin’ liberalizm anlayışı da onu aynı derecede ifade eder. Pratikte ise, sözleşme özgürlüğüne ve Birinci Dünya Savaşı öncesi liberal yönetimin refaha yönelik yasa faaliyetlerinde temsil edilen mülkiyet haklarının kutsallığına karşı saldırmaya, iki savaş arası dönemde Roosevelt’in *New Deal*’ı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise refah devleti faaliyetlerindeki patlama ile ilişkilendirilir. Modern liberalizm, dayandığı ahlâki temelin özgürlük bağlamında dile getirilmesi dolayısıyla, her zaman olmasa da genellikle, eleştiricileri tarafından bile bir liberalizm biçimi olarak kabul edilir. Korumacı (negatif) amaç, bireyleri açlık, işsizlik, hastalık ve çaresiz bir yaşlılık dönemi korkusundan kurtarmak; teşvik edici (pozitif) amaç ise, modern sanayi toplumlarının üyelerinin, Mill ve Humboldt’un arzuladığı doğrultuda gelişmelerine yardımcı olma çalışmasıdır.

Modern liberalizm bir başka nedene de liberaldir, çünkü modern refah devletinin sosyalist savunusunun antipatilerini ve umutlarını paylaşmaz. Mülkiyet haklarının kimi savunucuları, mülklerini istedikleri gibi kullanmalarına ilişkin mutlak özgürlüklerini sınırlandıran hemen her türlü kısıtlamayı mülkiyet gaspı olarak görsele de, aslında modern liberalizmin böyle bir gasp amacı yoktur. Ekonomi üzerinde yönetimin önemli ölçüde kontrolü olmaksızın refah devletine ulaşmak mümkün olmadığına göre, modern liberalizmin mülkiyeti kutsal sayması ve yönetimi şiddetin ve yolsuzluğun bastırılmasıyla sınırlandırması mümkün değildir. Ne var ki, John Rawls gibi saygın modern liberaller, büyük hisselere değilse bile kişisel mülkiyete sahip olmanın, özellikle meslek seçme özgürlüğünün bir aracı olarak bireyin kendini ifade etmesinin gerekli bir unsuru olduğunu öne sürerler. Modern liberalizmin eleştirmenleri, genellikle onun liberalizm olduğunu kabul etmekle birlikte, tehlikeli bir liberalizm varyantı olduğu konusunda ısrarlıdır.

Alan Ryan, “Liberalism”, *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, der. R.E. Goodin ve P. Pettit, Blackwell, 1995, s.294-95

tansiyellerini gerçekleştirmesine engel oluyor, böylelikle “depresyon” adı verilen durgunluk dönemleri kaçınılmaz oluyordu. Ve nihayet, üretim araçlarına sahip olanlar veya onları yönetenler (menajerler), bireyi bir 17. yüzyıl despotu gibi baskı altında tutabilecek kadar geniş bir iktidar konumuna geliyorlardı.

Kısacası, 19. yüzyılda yönetimin çekildiği alanı, özel çıkarlar doldurmuş durumdaydı. Büyük şirketler son derece etkili bir şekilde örgütleniyor ve bazıları güçlerini, yönetimi denetlemek ve etkilemek, seçmenleri manipüle etmek, rekabeti sınırlandırmak ve gerekli sosyal reformları önlemek için kullanıyordu. Batı toplumunun üretici enerjilerinin ortaya çıkmasını teşvik etmiş olan güçlerden bazıları, şimdi, onları sınırlandırmakta ve despotların iktidarını yıkmış olan enerjiler şimdi, yeni bir despotizme yol açmaktaydı. En azından 20. yüzyıl liberallerinin düşüncesi buydu, ve bu düşüncüyle yönetimin olumlu rolünü ve müdahalesini savunuyor ve iş dünyası ile devlet yönetimi dışında başka iktidar merkezlerinin oluşmasını desteklemelerine yol açıyordu.

Bu gelişmelere bağlı olarak 1870 ile 1930 yılları arasındaki dönemde, modern toplumların değişen koşullarıyla başedebilmek konusunda iki temel liberal strateji ortaya çıktı: “Sosyal liberalizm” ve “neo-klasik liberalizm”. Birincisi esas olarak İngiltere, Fransa ve ABD gibi liberal demokrasinin görece güvencede olduğu ülkelerde egemen oldu; ikincisi ise, demokrasinin pek cılız olduğu ve liberallerin güvenine sahip olmadığı İtalya, Almanya ve Avusturya’da formüle edildi. Birincisi, pozitif özgürlük anlayışıyla ve özellikle ekonomi ve sosyal reform alanlarında daha fazla devlet müdahalesi fikriyle bağlantılıydı. Nitekim 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılda, T. H. Green’in görüşlerine benzeyen fikirleri savunan pek çok düşünür ve politikacı ortaya çıktı. Onun gibi bu “sosyal refah liberalleri” de, insanların birbirlerinden kopuk “monad”lar değil, başkalarına muhtaç sosyal yaratıklar olduklarını savunuyorlardı. Neo-klasik liberalizm ise, negatif özgürlük anlayışına bağlıydı ve piyasanın kendine yeterliğini vurgulamaya devam ediyordu. Her iki akım da liberal ethos’un geliştirilmesine katkıda bulundu ama, liberaller arasında giderek egemen olan, birinci yak-

laşım oldu. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde aslında artık liberalizm dendiğinde “sosyal liberalizm” (ya da “sosyal refah liberalizmi”) aklı gelir olmuştu. Buna karşılık onların neo-klasik rakipleri sıklıkla muhafazakâr olarak nitelendirilmeye başladı.

Sosyal Liberalizm

Çağdaş liberalizmin egemen sosyal versiyonu, klasik olanından bile daha zor tanımlanabilir bir olgudur. Bir kere, çağdaş sosyal liberalizmin John Locke ya da Adam Smith gibi “babaları” yoktur. Almanya ve İskandinav ülkelerindeki sosyal demokratlar, kökenlerini Marx’a dayandırsalar da büyük ölçüde revizyonisttirler ve onların programlarıyla başka yerlerde liberal olarak adlandırılan programlar arasında ayırım yapmak zordur. İngiliz sosyalizminin ana akımı ise hiçbir zaman Marx’a sahip çıkmadığı gibi, İşçi Partisi’ni Liberal Parti’den²⁶ ayırmak da çoğu kez kolay değildir. Gene de, klasik liberalizm gibi çağdaş sosyal liberalizmi de ana hatlarıyla tanımlamak mümkündür.

Sosyal liberalizmin savunduğu sosyal refah devletinin doğuşu, kabaca, Avrupa’da oy hakkının genişlemesiyle örtüşür. İngiltere’de 1867 ile 1885 arasındaki reformlar sonucunda, oy hakkı neredeyse bütün yetişkin erkekleri içine alacak kadar genişletildi ve böylece işçi sınıfı daha güçlü bir politik kuvvet haline geldi. Bu sınıfın siyasal temsilcileri, yalnızca sosyal refah devletinin gelişmesine katkıda bulunmakla kalmadılar, aynı zamanda 20. yüzyılda sosyal refah liberalizminin egemen olmasına da yardım ettiler. Sosyal refah liberalleri de bireysel özgürlüğün değerine inanıyorlardı ama, yönetimin zorunlu bir kötülük olduğu görüşünde değildiler. Tersine, iyi bir siyasal yönetimin fırsat eşitliğini sağlayarak bireysel özgürlüğü geliştirmek açısından oynayabileceği olumlu bir rolü vardı.

26 İngiltere’de Liberal Parti 1850’de kurulmuştu; 20. yüzyılın ilk çeyreğinde büyük ölçüde iktidarda olsa bile Birinci Dünya Savaşı sırasında oy kaybetmiş ve 1922’den sonra bir daha iktidarı ele geçirememişti. Partinin işçi tabanı “yeni liberalizm”e sahip çıkan İşçi Partisi’ne, orta sınıf tabanı ise Muhafazakâr Parti’ye kaymış, Liberal Parti’nin kendisi de 1980’lerde Sosyal Demokrat Parti’yle birleşmişti.

Klasik liberalizme karşı sosyal refah liberalizminin zafer kazanmasında rol oynayan başka bir etken daha sözkonusuydu. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde kapitalist rekabet bir yüzyıl öncekinden çok farklı bir görünüme bürünmüştü. Tek başına iş yapan girişimcinin yerini artık korporasyonlar, tröstler vb. tekeller almaktaydı ve şimdi birçok liberal, devletin piyasaya müdahale ederek tekelleşmeye karşı önlem almasını ister hale gelmişti. Klasik ekonomi-politiğin bazı dogmaları sorgulanır olmuştu ama amaç, yani liberal değerlerin korunması, değişmemiştir. Doğa yasasını yansıttığı ve adil bir toplumsal düzene yol açtığı savunulan, kendi kendisini düzenleyen bir serbest piyasa fikri, birbiri ardı sıra gelen ekonomik krizler ve onların yarattığı felaketler sonucunda sorgulanır olmuştu. Bu gelişmeler karşısında bazı liberaller giderek daha fazla devlet müdahalesini savunmaya başladılar. Ancak bu sosyal liberaller, sosyalistlerin aksine, devletin üretimin planlanmasına ve yürütülmesine doğrudan karışmasını yanlış buluyorlardı; bu müdahalenin zorunlu olduğu yerlerde ise, devlet denetimi mümkün olduğunca merkezîyetçilikten uzak olmalıydı.

Nitekim, kapitalist sistemin yararlı olduğunu düşünen sosyal liberaller bu sistemin ortadan kaldırılmasını değil, düzeltilmesini ve denetlenmesini savunurlar. Ekonominin kamusal ve özel sektörleri arasında çizilmiş değişmez bir ayırım çizgisi bulunmadığını, dolayısıyla hangisinin daha iyi sonuç verdiğine bakılarak bir karara varılmasını önerirler. Tümüyle planlı ekonomilerdeki katılık ve karma ekonomilerde bile görülen bürokrasi, onları piyasadan tamamen vazgeçmekten ve yerine tüm güçlü bir devleti geçirmekten alıkoyar. Öte yandan liberallerin çoğu artık, varolan biçimiyle piyasaların işleyiş şeklinin birçok açıdan düzeltilmesi ve tamamlanması gerektiğini düşünür, ki bu klasik (veya neo-klasik) liberalizm ile çağdaş sosyal liberalizm arasındaki temel farkı oluşturur. Burada esas olan, piyasanın fırsat eşitliğini sağlamadığı ve dezavantajlı konumda olanların göz ardı edildiği saptamasıdır. Üretimdeki muazzam sosyal maliyetlerin piyasa fiyatlarına yansımadığını ve kaynakların israf edildiğini, ayrıca beşeri ve fiziksel kaynakların gerçek değil yapay ihtiyaçların (lüks tüketim) karşılanması

için kullanıldığını savunan sosyal liberaller, buna karşılık temel ihtiyaçların (okul, konut, toplu taşıma, altyapı hizmetleri vb.) göz ardı edildiğini öne sürerler. Ve nihayet fiyatların, ücretlerin ve kârların ilgili taraflar arasındaki pazarlıklar sonucu belirlenmesi ve geleneksel piyasa kurallarına duyarlı olması gerektiğine inansalar da, bir bütün olarak ekonomiyi etkileyen fiyat-ücret-kâr kararlarının kamu politikasıyla uzlaştırılması gerektiğini savunurlar.

Gelirin ve ödüllerin daha hakça bir bölüşümünün sağlanması için sosyal liberaller, çeşitli ülkelerdeki uygulamalarında iki temel stratejiye dayandılar. Birincisi, işçi ve tüketici örgütlenmesini destekleyerek onların işverenler ve üreticiler karşısındaki pazarlık gücünü arttırmaktı. Gücün böylesi bir yeniden dağılımının, ekonomik olduğu kadar siyasal sonuçları da oldu ve ücretlilerin ve tüketicilerin çıkarlarına duyarlı olan en azından bir partinin var olduğu bir parti sisteminin oluşmasına yol açtı. İkincisi, ekonomik bakımdan zayıf durumda olanların politik desteğini alan yeni liberaller, “sosyal refah devleti” adı verilen olguyu geliştirdiler.

Sosyal refah önlemleri kamusal parasız eğitim ve işçiler için kaza sigortasıyla başladı, ve emeklilik, işsizlik sigortası, sağlık sigortası, asgari ücret yasalarına vb. kadar uzandı. Bu tür sosyal yasalar en yaygın biçime İskandinav ülkelerinde; en az da ABD’de uygulanmaktadır. Liberaller, hükümetin vergilendirme gücünü kullanarak ekonominin kamusal sektörüne daha fazla kaynak aktarmak yoluyla önceliklerin daha akılcı kullanılmasını sağlamak konusunda pek başarılı olamadılar. Hele ABD’de, hem işverenler topluluğunu hem de işçi sendikalarını fiyat ve ücret kararlarına hükümetin katılmasını ikna konusunda daha da az başarılı oldular. Bir süre sonra, “zenginliğin paylaşılması” sözlerinin yerini, J. M. Keynes’in *İstihdam, Kâr ve Para Genel Teorisi* (*General Theory of Employment, Interest and Money*) adlı yapıtının etkisiyle, büyüme oranları üzerine odaklanış aldı. Bu yapıtta Keynes, mali politikaların, yani hükümetin borç alma, vergilendirme ve harca-güçünün, ekonominin genişlemesini sağlamak için kullanılmasını öneriyordu. Burada artık, Robin Hood’vari bir “zenginden alıp yok-

sula verme” politikasının yerini, sınıfsal uyumu ve demokrasi için gerekli olan temel konsensusu bozmayacak bir program almaktaydı.

“Sahiplenici Bireyciliğin” Eleştirisi: C. B. Macpherson

Bu noktada, C. B. Macpherson’un (1911-1987) “katılımcı demokrasi” adını verdiği ve liberal demokratik teorinin Marksizm ışığında revize edilmiş bir türü olan görüşlerine de değinmek yerinde olur. En önemli yapıtı *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke* (1962) olan Macpherson, özellikle Marksist teoride tanımlanan sınıf ve yabancılaşma konularının ciddiye alınmasını ve bunların liberal demokratik kurumların sistemli bir biçimde düzeltilmesi açısından yararlı olduklarını savunur. Çok kısaca özetleyecek olursak Macpherson’un tezi, modern Batı’nın öylesine gurur duyduğu liberal demokrasinin gerçekte, tarihsel ve toplumsal köklerinin sahiplenici bireycilikte olması yüzünden çok sorunlu olduğudur. Ona göre, Batı toplumunda ve düşüncesinde liberalizm demokrasiden önce, sahiplenici bireycilik de liberalizmden önce varolmuş ve liberalizmi şekillendirmişti. Oysa sahiplenici bireycilik ile demokrasi birlikte varolabilecek şeyler değildir; bu nedenle de günümüzdeki sentez, yani “liberal demokrasi” istikrarlı olmadığı gibi, demokratik bileşeni diğer güçlü bileşeni –liberalizm– tarafından ciddi olarak zayıf bırakılmaktadır.²⁷

Macpherson, sahiplenici bireycilik siyasal teorisinin kökenini 17. yüzyıla, özel olarak da Thomas Hobbes’un görüşlerine dayandırır. Ona göre Hobbes yalnızca bireyci değil, “sahiplenici bireycidir”. Sahiplenici bireycilik, insan ve insan toplumuna ilişkin belli bir kavrayıştır: “Birey, kendi kendisinin ya da kapasitelerinin esas sahibidir ve onlar için topluma hiçbir şey borçlu değildir.”²⁸ Bu sahiplenici birey, Macpherson’un “sahiplenici piyasa toplumu” adını verdiği topluma

²⁷ M. H. Lessnoff, *Political Philosophers of the Twentieth Century*, Blackwell Publishers, 1999, s.94.

²⁸ C. B. Macpherson, *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Clarendon Press, 1962, s.3.

denk düşer ve Hobbes'un insan doğasına ilişkin görüşü (insan insanın kurdudur) aslında gerçek insan doğasını değil, sahiplenici piyasa toplumundaki insan doğasını, sahiplenici bireyler olarak insanın doğasını temsil eder ve evrensel insan özelliklerini yansıtmamakla birlikte 17. yüzyıl İngilteresindeki bireylerin gerçekçi bir anlatımı sayılabilir. Macpherson, Hobbes'un doğa durumu tasviri ile *laissez-faire*'ci, ya da düzenlenmemiş piyasa arasında önemli bir benzerlik görür. Hobbes'dan farklı olarak doğal bireysel özgürlük hakkını ve sınırlandırılmış bir yönetim biçimini savunan John Locke da, sahiplenici bireycilik konusunda Hobbes'un izinden yürümektedir. Özel mülkiyeti bireysel bir "doğal" hak olarak yerleştirmek için çok çaba sarfeden Locke, Macpherson'a göre, bundan daha fazlasını yapmış ve sahip olma hakkını sınırlı olmaktan kurtararak "sınırsız" bir hakka dönüştürmüştür: "Locke'un şaşırtıcı başarısı, mülkiyet hakkını doğal hakka ve doğal hukuka dayandırmak ve sonra da bu hakka ilişkin bütün doğal hukuk sınırlarını kaldırmakta yatmaktadır."²⁹ 18. yüzyılda ise, sahiplenici bireycilik en belirgin biçimde David Hume ve Adam Smith'in yapıtlarında pekiştirilmiştir. Locke'un doğa yasasına dayandırdığı sahiplenici bireycilik, onlarda faydacı bir nitelik kazanmış ve bu anlayış 19. yüzyılda da devam etmiştir.

Kapitalist piyasa ekonomisinin ve onun yarattığı açgözlü "sahiplenici birey" in acımasız bir eleştirisini yapmasına karşın, C. B. Macpherson, liberal geleneğin değerli yanlarının kapitalist piyasa ekonomisinin tehlikelerinden korunabileceği kanısındadır. Macpherson, demokrasiyi kendi çıkarı peşinde koşan politikacıların gene kendi çıkarı peşinde koşan tüketicilerin oyu için rekabetine indirgeyen anlayışa karşı çıkar, aynı zamanda da "negatif" özgürlük yaklaşımının etkili bir eleştirisini yapar. Teorik veriminin diğer yanı ise, özellikle J. S. Mill'in görüşlerinde yansıyan liberalizm ile demokrasi arasındaki "evliliğin" geliştirilebilir ve korunmaya değer yönleri olduğudur. Bu yönelimin ima ettiği politik sonuç, liberalizmin değerli yanlarının, geçmişle

“Sahiplenici Birey”, Sorumlu Demokratik Yurttaş Karşı

Modern liberal demokratik teorinin ikilemi açıktır: Piyasa toplumunun yapısı, sahiplenici bireyciliğin varsayımlarından geçerli bir politik yükümlülük teorisi türetilmesine olanak verecek koşulları artık sağlamadığı halde, liberalizm, bu varsayımları kullanmaya devam etmek zorundadır. Liberal teorinin sahiplenici bireyciliğin varsayımlarını kullanmaya devam etmek zorunda olmasının nedeni, bu varsayımların, sahiplenici piyasa toplumlarımız açısından olgusal anlamda doğru olmasıdır... Piyasa toplumunda birey kendi kendisinin sahibi olarak insandır. Ne kadar başka türlü olmak istese de, insanlığı, öz-çıkara dayalı sözleşme ilişkileri dışında her şeyden özgür olmasına bağlıdır. Onun toplumu, bir dizi piyasa ilişkisinden ibarettir. Sözkonusu varsayımlar olgusal olarak doğru oldukları için, meşrulaştırıcı bir teörinin dışına atılamazlar... John Stuart Mill'den beri birçok teorisyenin yaptığı gibi, bu varsayımların ahlâki olmadığı gerekçesiyle reddedilmesi ama piyasa toplumunun reddedilmemesi, bu ikilemden çıkmayı sağlamaz. Şimdi ahlâki olarak kötü görülseler de sahiplenici piyasa toplumlarımız açısından hâlâ olgusal olarak doğrudurlar. İkilem varlığını sürdürmektedir. Ya sahiplenici bireyci varsayımları reddederiz, ki bu durumda teorimiz gerçekçi olmaz, ya da onlara bağlı kalırız ve geçerli bir yükümlülük teorisine sahip olamayız. Buradan da, sahiplenici bir piyasa toplumunda liberal demokratik devlete karşı geçerli bir yükümlülük teorisi elde edemeyeceğimiz sonucu çıkar.

C. B. Macpherson, *The Political Theory of Possessive Individualism*, Clarendon Press, 1969, s.275

radikal bir kopuş ile değil gene o geçmişin bazı yönlerinden çıkarsanabileceğidir. Macpherson, her şeye rağmen, gelecek açısından belli bir iyimserliği korumaktadır:

“Açgözlü tüketiciler olmaya devam edebiliriz. Eksiksiz bir yaşam sürme talebimiz, yalnızca daha fazla tüketim maddesi talep etmekle sınırlı olabilir. Ama öyle olmak zorunda değildir. Çok eski bir fikir olan, piyasa ekonomisi hepimizi birer tüketiciye dönüştürmezden önce varolan, yaşamın “sahip olmak” için değil, “yapmak/var etmek” için olduğu fikrine yeniden sarılabiliriz.”³⁰

Bu iyimserlik nedeniyledir ki, *The Life and Times of Liberal Democracy (Liberal Demokrasinin Yaşamı ve Zamanları)*³¹ adlı yapıtında, liberal demokrasinin son 150 yıldaki gelişim evresindeki üç mo-

30 C. B. Macpherson, *The Rise and Fall of Economic Justice*, 1985, s.51.

31 C. B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy*, Clarendon Press, 1977.

delini analiz ettikten sonra geliştirdiği dördüncü bir modelin, “katılımcı demokrasinin” mümkün ve arzulanabilir olduğunu savunur. Bu savunu onun bazı eleştirilenler tarafından ütopyacı olarak değerlendirilmesine yol açsa da yapının tüketime dayanan kapitalizmin güçlü bir eleştirisini içerdiği gerçeğini ortadan kaldırmadığı gibi, J. S. Mill'den başlayarak günümüzün Norberto Bobbio gibi katılımcı demokrasi savunucularına dek izlenebilen teorik bağları da gözler önüne serer.

Neo-klasik Liberalizm ve Liberter Yeni Sağ

Çağdaş liberalizmin egemen biçimi sosyal refah liberalizmi olsa da, rakibinin de etkisini koruduğunu, hatta son yıllarda yükseldiğini söylemek gerekir. Özellikle neo-klasik liberalizm ile muhafazakârlığın bir karışımı sayılabilecek ve bazı yazarların “liberter yeni sağ” (libertarian new right) adını verdikleri varyantı (biz buna muhafazakâr liberalizm de diyebiliriz), 1970'ler ve 80'lerde İngiltere'de Margaret Thatcher, ABD'de Ronald Reagan hükümetleriyle gündeme geldi.³² Bu iki liderin gücü, sosyal refah devletini tümüyle ortadan kaldırmaya yetmedi ama bu olgunun önemli ölçüde aşınmasına yol açtı.

Neo-liberalizm, kısmen sosyalist partilerin yükselişine tepki olarak gelişti. Muhafazakârlar, yeni liberallerin sosyalizme fazlasıyla ödün verdiği kanısındaydı. Yeni liberaller ise, muhafazakârların artık liberalizmin amaçlarına hizmet etmeyen eski liberal dogmalara takılıp kaldıklarından yakınıyorlardı. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve ardından, özellikle sağdan değil de soldan gelen diktatörlük eğiliminin liberal düşünceye yönelik en kalıcı tehdit olduğu düşüncesinin yükselişleriyle birlikte, muhafazakâr liberalizm, eski popülerliğini kısmen ye-

32 Siyaset teorisyeni Robert Eccleshall, yeni çağın, kendisini klasik liberalizmin bir devamı ya da yeniden canlanması gibi görmesinin doğru olmadığını savunuyor: “Serbest piyasa, tıpkı özgürlük idesinin kendisi gibi, çeşitli politik kullanımlara açık olan kaygan bir kavramdır. Klasik liberaller bu kavramı her türlü ayrıcalık ve patronaja karşı bir saldırı olarak ortaya attıkları halde, muhafazakâr bireyciler onu bir azınlığın zenginliğini ve otoritesini savunmak için kullanıyorlar. Sağın otoriter bireyciliğinin, liberalizmin herhangi bir türüyle ilişkisi yoktur.” R. Eccleshall, “Liberalism”, *Political Ideologies*, der. R. Eccleshall, V. Geoghegan, R. Jay, M. Kenny, I. MacKenzie, R. Wilford, Routledge, 1994, s.56-57.

niden kazandı. 1950'lerde kısa bir dönem için bazı liberal aydınlar liberalizmin, "ideolojik olmadığı için", totaliter rakiplerinden üstün olduğunu ve "ideoloji"nin sonunun geldiğini savundular. Ne var ki, 1960 ve 70'lerin ideolojik kutuplaşması bu tasarımı yıktı. Liberal ekonomik yönetimin, savaş sonrası iktisadi canlanmayı 20. yüzyılın son çeyreğine dek sürdürememesi, muhafazakâr liberalizmin yeniden canlanmasına ve sosyal liberalizmin savunmaya geçmesine neden oldu.³³ Neo-liberaller hâlâ sosyal refah devletinin yıkılması gerektiğini savunuyorlar ve globalleşme teorileri de bu tartışmaları körüklüyor. Dolayısıyla, liberalizm içindeki tartışmalar da sürüyor. Ancak bu tartışmaları ele almadan önce Carl Menger (1840-1921), Ludwig von Mises (1881-1973) ve F. A. Hayek'in temsil ettiği ve neo-liberalizmin zeminini oluşturan Avusturya okuluna kısaca da olsa değinmek yerinde olur.

Makro ekonomik düşünceye karşı mikro ekonomik düşüncenin analitik önceliğini savunan ve ekonomiye her türlü devlet müdahalesine karşı çıkan Avusturya okuluna göre insanlar, anlam ve değerlerin biricik kaynağı olan özgür eylem ve seçimleri yapan bilinçli varlıklardır. İnsanların seçimlerine karşılık verebilen biricik mekanizma ise, serbest piyasadır. Sosyalist planlı ekonomi ideali, hem pratik değil, hem de kaçınılmaz olarak baskıcıdır. Bu tür ekonomi, yüklerin ve kaynakların adil dağıtımı için nesnel bir ölçütün bulunduğunu kabul eder, oysa farklı ihtiyaçların ve malların göreceli değerini tayin etmek mümkün değildir. Yalnızca, fiyat mekanizmasıyla arz ve talep güçlerine cevap veren bir piyasa sistemi, ürünler arasında adil bir değişim oranı belirleyebilir ve bireylerin performanslarını artırmaları için gerekli teşviki sağlayabilir. Planlı bir ekonomi, kaçınılmaz olarak diktatörce bir düzenlemeye yol açar ve belirli üretim ve tüketim kalıplarını empoze eder. Bunun da ötesinde, politikacıları ve bürokratları "hesabı sorulamayan" güçlerle donatır ve bireyleri, refahları için, devlete bağımlı kılar. Böyle bir sistem, bireylerin yaşam-

33 John Zvesper, *a.g.e.*, s.58.

ları üzerinde devlet iktidarının baskısını büyük ölçüde artırmakla kalmaz, aynı zamanda güçlü bürokratik engellemeler ve ekonominin aşırı büyümesi yüzünden görevini yerine getiremeyeceği için çökmeye mahkûmdur. Devlet müdahalesi, hem bireysel özgürlüğe karşı gayrimeşru bir müdahaledir, hem de yaratıcılığı, yani yeni üretim yöntemlerinin ve ürünlerin keşfini ve geliştirilmesini önler. 1930'lar da pek etkili olmayan Avusturya Okulu'nun görüşleri 1970'lerde geniş bir kamuoyuna ulaştı ve yukarıda değinilen liberter yeni sağ ile İngiltere'de Margaret Thatcher ve ABD'de Ronald Reagan'ın ekonomik politikalarını etkiledi.

Robert Nozick: Sosyal Refah Politikalarının Liberter Eleştirisi

Yakın dönem liberal düşünürler ise, liberal çoğulculuğun esas erdemini, "iyi" nosyonu konusundaki rakip görüşler karşısında tarafsız olmasında yattığına inanıyorlar. Piyasa, demokrasi ve adaletle ilişkin liberal teorilerin başlıca avantajının insanların farklı ahlâki ve maddi tercihlerine bağlı kalabilmelerini ve barış ve refah içinde birarada yaşamalarını sağlamak olduğunu öne sürüyorlar. Dolayısıyla, erken liberallerin çoğunun aksine, liberal ilkeleri tartışmalı etik, epistemolojik ve ontolojik bakış açılarından ayırmaya çalışıyorlar. Bu temel uzlaşmanın ötesinde, bu teorisyenler kendi aralarında daha önce sözü edilen biçimde sosyal demokrasi ile muhafazakârlık (Yeni Sağ) arasında bölünüyorlar. Birinciye örnek John Rawls'un (1921-2006) *A Theory of Justice* (1971), ikinciye ise Robert Nozick'in (1938-) *Anarşi, Devlet ve Ütopya* (1974)³⁴ adlı yapıtlarıdır; bu iki kitabın birlikte anılmasının nedeni, kısmen, akademik dünyada normatif siyasal felsefeyi canlandırmış olmalarıdır.

Nozick'in kitabı, piyasayı ve minimal devleti savunmakta ve sosyal refah politikalarını liberter açıdan eleştirmektedir. Kaynakları yeniden dağıtma ve ekonomiye müdahale çabalarının insanları zorla, kendi benimsemedikleri sosyal hedefleri gerçekleştirmek için kullanmak

34 Richard Bellamy, "Liberalism", *Contemporary Political Ideologies*, der. R. Eatwell ve A. Wright, Pinter, 1999.

Bireyi, tarihsel ve toplumsal düzenlemelerden tümüyle soyutlayan Robert Nozick'in (1938-) mutlak bireyciliğin savunusunu yapan görüşleri, 1980'lerde siyaset bilimcileri tarafından şiddetle eleştirilmiştir.

anlamına geldiğini öne süren Nozick'e göre, piyasanın kerameti, "iyi"nin ne olduğu konusunda bir tercihte bulunmaması ve sonuçta ortaya çıkan bölüşümün bireyler arasındaki sayısız alışverişin planlanmamış sonucu olmasıdır. Hiç kimse malını ya da emeğini satmak konusunda zorlanmıyorsa ve işe girme ya da malını satma konusunda yasal engeller yoksa, liberal eşitlik ve özgürlük kısıtları gerçekleşmiş ve piyasa sistemi de adil işliyor sayılabilir. Bu işleyişin sonucu olan eşitsizliklerin, tesadüf dışında kesin bir örüntüsü yoktur. Hükümetlerin, yetişkin insanlar arasındaki kapitalist ilişki ve eylemlere müdahale hakkı bulunmamalıdır.

Rawlsçu sosyal liberalizmi sosyal demokratların benimsemesi gibi, serbest piyasanın neo-klasik bir savunusunu içeren Nozick'in görüşlerini de muhafazakâr liberaller benimsedi. Ama ne Nozick, ne de benzer görüşleri savunan Hayek, "muhafazakâr" etiketini kabul ettiler. Nozick'in teorisi en iyi *laissez-faire*'ci bir kapitalist toplum ile uyuşsa da, kendisi aynı zamanda anarşist ve ütopyacı geleneğe de gönderme yapıyor ve bununla, gönüllü olarak girildiği takdirde, her türlü sosyal örgütlenme ile bu görüşlerin uyum içinde olacağını kanıtlamak istiyor. Bu nedenle, diğer çağdaş liberal düşünürler gibi o da, insanların kendi farklı "iyi" nosyonlarına uygun olarak yaşayabilecekleri çoğulcu bir çerçeveye bağlı kalmış oluyor.

Robert Nozick'in neo-klasik liberalizmi felsefi düzeydeki savunusu, F. Hayek ve M. Friedman gibi çağdaş neo-klasik liberal teorisyenlerin argümanlarını genişletti ve böylece neo-klasik liberalizm 20. yüzyılın son çeyreğinde hem politikada hem de felsefede "liberteryen-

nizm” adı altında bir canlanma yaşadı.³⁵ Hayek’in görüşleri, 19. yüzyıl klasik liberallerinin savunduğu piyasa toplumunun kendiliğinden, planlanmamış ve planlanamaz düzenini temel alır. Böyle düzenler çok karmaşık olabildiği için Hayek, insan aklının onları anlamak ve denetlemek yetisi konusunda çok kuşkuludur. Bu, ona göre, sözkonusu düzenlerin statik ya da “yoldan çıkmış” oldukları anlamına gelmez ama, kendinden önceki Spencer gibi, Hayek de burada kendiliğinden uyarlanmanın evrimci bir açıklamasına başvurmakta ve evrimin, bireysel kararların, kimsenin önceden tasarlamadığı bütünsel değişimlere ve uyarlanmalara yol açtığını savunmaktadır. Görüldüğü gibi, bugün liberallerin tümü serbest piyasa noktasında uzlaşsalar bile, 19. yüzyıla damgasını vurmuş olan, liberal düzenin doğası hakkındaki iki karşıt görüş çizgisinde bölünmeye devam ediyorlar ve aynı bölünme liberalizmin bir tür sosyal rasyonalizm ile onu muhafazakârlığa yaklaştıran bir anti-rasyonalizm arasında yalpalamasında da kendisini gösteriyor.

Hayek, Nozick ve benzerlerinin görüşleri, yukarıda değinildiği gibi, Thatcher ve Reagan’ın “muhafazakâr” ekonomik politikasına temel oluşturdu. ABD’de ayrıca, minimal –“bekçi”– devlet nosyonunu savunan bir Liberter Parti’nin ortaya çıkmasına yol açtı. Hatta bazı liberterler için minimal devlet bile çok fazla devlet sayılıyor; onlara göre, yönetimin/devletin tümüyle ortadan kalkması gerek. “Liberter anarşizm” adı verilen bu pozisyon, birçok açıdan, liberalizmin aşırıya götürülmüş bir versiyonu. Liberter anarşistler de, bireysel özgürlük ve fırsat eşitliği gibi liberal değerlere inanıyor, klasik ve neo-klasik liberaller gibi devletin bireysel özgürlük için en büyük tehdit olduğunu düşünüyorlar. Ama bunun ötesine geçerek devletin tümüyle “gereksiz” bir kötülük olduğunu (zorunlu bir kötülük değil!) ve ortadan kaldırılması gerektiğini savunuyorlar. Onlara göre gerçek liberalizm, anarşiyi getirmelidir! Bu pozisyon hiçbir zaman fazla popüler olmasa da, Amerikalı ekonomist Murray Rothbard (1926-) gibi savunucular da bulmadı de-

35 Nozick gibi liberteryenler, klasik liberal olduklarını iddia etseler de, bu çok tartışmalı bir konudur. Bkz. A. Ryan, “Liberalism”, *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, der. R. E. Goodin ve P. Pettit, Blackwell, 1995, s.296.

ğil. Rothbard ve diğer liberter anarşistler, serbest piyasa anarşizminin hem arzu edilir hem de uygulanabilir olduğunu savunuyorlar. Arzu edilir, çünkü devletin zorlaması olmayınca birey istediği gibi yaşamakta özgür olacak. Pratik, çünkü devletin yaptığı her şeyi özel sektör daha iyi yapabilir. Eğitim, güvenlik, savunma, trafik düzenlemesi vb. kamusal işlevleri, müşteri için rekabet eden özel şirketler daha iyi yerine getirebilir. Dolayısıyla devleti elde tutmak için iyi bir neden yoktur!

Rawlsçu Sosyal Liberalizm: “İyi”ye Karşı “Hak”

Akademik siyasal felsefede liberalizme ilişkin olarak yakın zamanlardaki tartışmalar, faydacılığın, bireysel haklara saygı da dahil olmak üzere liberal ilkeler açısından ikna edici bir temel sağlayıp sağlamadığı konusunda yoğunlaştı. Bir açıdan faydacılık, liberal amaçlar için uygun olarak değerlendirilebilir. Faydayı ençoklaştırmak için insanların değerlerini yargılamak değil, çoğaltmak gerekir. Ve tercihleri yargılamaksızın çoğaltmak, hoşgörülü, hatta demokratik bir iklimi işaret eder. Seçmenler oy verdiğinde, oylarının ne olduğuna bakmaksızın onları saymaz mıyız? Ama faydacı yaklaşım, her zaman ilk bakışta görüldüğü kadar liberal olmayabilir. Faydacılar bireysel hakları, genelde, onlara saygı göstermenin uzun vadede faydalı olacağı gerekçesiyle savunurlar. Oysa bu yaklaşım olumsuzdur (duruma bağlı) ve pek sağlam bir temel oluşturmaz. Özellikle de, bazı değerlerin zorla dayatılmamasını içeren liberal vaadi güvence altına almaya yeterli değildir. Tıpkı çoğunluk iradesinin liberal politikanın yetersiz bir aracı olması gibi, faydacı felsefe de liberal ilkeler için yetersiz bir temeldir.³⁶

Faydacılığa karşı en etkili eleştiri, fayda türünden ampirik ilkelerin ahlâki yasanın temeli olamayacağını savunan Kant tarafından yöneltildi. Ona göre, özgürlüğün ve hakların tümüyle araçsal bir savunuşu yalnızca bu hakların zayıflığına yol açmakla kalmaz, aynı zamanda da insanın içkin onuruna saygı gösteremez. Faydacı yaklaşım, insanları, kendileri için birer amaç ve saygı duyulacak varlıklar olarak

36 Michael Sandel, “Introduction”, *Liberalism and Its Critics*, der. M. Sandel, New York University Press, 1984, s.2, 3.

değil, başkalarının mutluluğunun aracı olarak ele almaktadır. Günümüzdeki Kantçılar da, faydacı yaklaşımı reddederek hakları daha fazla ciddiye alan bir etiği savunmaktadırlar. Onlara göre bazı haklar o kadar temeldir ki, “genel refah” ya da “ortak iyi” adına bile çiğnenmeleri mümkün değildir. Kantçı liberallerin, faydacı kaygılara dayanmayan bir haklar temellendirmesine ve bunun da ötesinde “iyi” kavramına dayanmayan ve bir tür yaşam biçimini diğerinden daha iyi olarak değerlendirmeyen bir anlatıya ihtiyaçları olduğu açıktır. Ama bazı özgürlüklerin ve hakların temel ya da diğerlerine üstün olduğunu, herhangi bir iyi yaşam vizyonuna başvurmadan, bazı amaçları diğerlerine üstün tutmadan belirlemek mümkün olabilir mi?

Bu noktada Kantçı liberallerin önerdiği çözüm “hak” ile “iyi” arasında, bir temel haklar ve özgürlükler çerçevesi ile bu çerçeve içinde insanların seçebileceği iyi yaşam tasavvurları arasında ayırım yapmaktır. Onlara göre devletin hakça (adil) bir çerçeveyi desteklemesi başka şeydir, belirli amaçları desteklemesi başka bir şey. Kantçı liberaller için hak, “iyi”den iki anlamda önce gelir. Birincisi, bireysel haklar “genel iyi” adına feda edilemez, ikincisi de bu hakları belirleyen adalet ilkeleri herhangi bir “iyi yaşam” tasavvuruna dayandırılmaz. Hakları meşru kılan, onların genel refahı, ortak iyiyi ençoklaştırmalarını değil, bireylere ve gruplara içinde kendi değerlerini ve amaçlarını seçebilecekleri adil bir çerçeve sağlamalarıdır.

Faydaya dayalı bir etiğe karşı haklara dayalı bir etik anlayışının ağır basmasında, 20. yüzyılın en önemli siyaset teorisyenlerinden John Rawls etkili oldu. Rawls, “her insanın adalete dayanan ve bir bütün olarak toplumun refahı/iyiliği adına çiğnenemez hakları vardır.. adaletin güvenceye aldığı haklar, siyasal pazarlığa ya da toplumsal çıkar hesaplarına bağlı değildir” diye yazar.³⁷ *A Theory of Justice (Bir Adalet Teorisi)* adlı kitabında, liberal bir sorumluluk ideali ile yeniden bölüştürücü bir sosyal adalet kavramını uzlaştırmaya çalışır. Liberal politik teorinin savunusuna sosyal adalet kavramının sokulması, bireyle-

37 John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford University Press, 1971, s.3-4; akt. M. Sandel, a.g.y., s.3.

Siyaset felsefesinin canlanmasına yolaçan John Rawls (1921-2006), ABD'de doğdu. Princeton, Harvard, MIT gibi üniversitelerde siyaset felsefesi dersleri verdi. *Bir Adalet Kuramı* adlı kitabında eşitlik ile liberalizmi uzlaştırma çabasına katkıda bulundu.

rin kendilerini geliştirme ve gerçekleştirme hakları olduğu görüşüne dayanır ve dolayısıyla J. S. Mill'in bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirme hakkına sahip olduğu görüşüne yakın, her türlü müdahaleyi reddeden klasik liberallerinkine ise uzaktır.

Rawls, klasik liberal aracı, yani "toplumsal sözleşmeyi" kullanarak modern toplumlarda bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemeye hizmet edecek iki adalet ilkesine ulaşır. Rawls'un teorisinde adil düzenleme, her türlü verili toplumsal koşuldan soyutlanma yoluyla elde edilir; burada amaç, sadece akla uygun olanın egemen olmasını sağlamaktır. Rawls kendimizi bir "ilksel pozisyon"da (original position) varsaymamızı ister. Burada, toplumsal koşulların üzerinde bir "bilmezlik perdesi" örtülüdür.

Bu perdenin arkasında kendi sınıf konumumuzun ve toplumsal statümüzün, ırkımızın, dinimizin, yeteneklerimizin, doğal zayıflıklarımızın ya da güçlü yanlarımızın vb. ne olduğunu bilmeyiz ve dolayısıyla bu durumda kendi çıkarımıza olacak şeyleri değil, "herkes için" en iyi olanı seçeriz. (Burada Kant'ın "kategorik imperatif"i kendisini hatırlatmaktadır.) Toplumdaki yerinin/statüsünün ne olduğunu bilmediği zaman kişi, herkes için mümkün olduğunca en adil olan toplumsal sözleşmeyi gerçekleştirecektir. Toplumun üyeleri arasında herhangi bir temelsiz ayrımcılık yapılmadığından, seçilen düzenleme de adil olacaktır. Dolayısıyla ulaşılan teori, "hakçalık olarak adalet"tir. Böyle bir ilksel pozisyon varsayımından iki ilke türetilir. Birinci ilke, devletin mümkün olduğu kadar geniş bir bireysel hak ve özgürlükler sistemi oluşturması ve herkesin bundan eşit şekilde yararlanmasıdır.

İkinci ilke ise, toplumda kişinin rengi, ırkı, cinsiyeti ve benzerinden bağımsız olarak pozisyon ve statü sahibi olabilmesidir. Buna ulaşmak için fırsat eşitliğinin sağlanması, temel ihtiyaç maddelerinin adil dağıtımının gerçekleştirilmesi, yani her bireyin refahtan eşit pay alması gerekir; istisnai olarak eşitsiz bir dağılım yapılmasının biricik gerekçesi ancak, bunun toplumda en yoksul olanın yararına olması koşulludur. Çünkü böyle bir istisna durumunda da kârlı çıkan, gene toplumun bütünü olacaktır. Bunun için de olumlu önlemler (affirmative action), teşvikler ve karmaşık bir vergilendirme sistemi gereklidir. Sonuç olarak Rawls da, diğer sosyal liberaller gibi, liberal özgürlük ve eşitlik değerleri ile sosyal adalet kaygısını birleştirme çabasındadır ama, bunu tipik bir liberal gibi “etkinlik” (verimlilik) kaygısıyla birleştirmektedir.

Toplulukçu, Cumhuriyetçi ve Feminist Eleştiriler

Bir dönem için faydacı yaklaşımlara ağır basan hak temelli etik de başka bir yönden eleştirileri üzerine çekmekte gecikmedi. Bu eleştiri, yurttaşlık gereklerine ve topluluğun ihtiyaçlarına, liberal tasavvurun ötesinde değer veren toplulukçu (komüniteryen) akımdan geldi. Modern liberalizmin toplulukçu eleştirmenleri, Kant’a karşı Hegel’in argümanlarını çağrıştıracak biçimde hakların “iyi” karşısındaki önceliğini ve bu anlayışın dayandığı “özgür seçimler yapan birey” tablosunu sorgulamaya başladılar. Aristoteles’i izleyen bu eleştirmenler, ortak amaçlara gönderme yapmadan siyasal düzenlemelerin meşrulaştırılmasının mümkün olmadığını ve kendimizi, ortak bir yaşama katılan yurttaşlar olma niteliğimizden soyutlayarak tarif edemeyeceğimizi savunuyorlar. Hak temelli etik, insanları esas olarak birbirinden kopuk, bağımsız benlikler olarak görür; ve tarafsız (nötr) bir çerçeveye, farklı amaçlar arasında bir seçim yapmayı reddeden bir çerçeveye ihtiyaç duymasının nedeni de tam budur. Eğer benlik, amaçlarından önce geliyorsa, hakların da “iyi” tasavvurundan önce gelmesi gerekir.

Hak temelli liberalizmin toplulukçu eleştirmenleri ise, kendimizi böyle bağımsız, amaçlarımızdan ve ilişkilerimizden soyutlanmış benlikler olarak göremeyeceğimizi öne sürüyorlar. Onlara göre liberal

teori, fazlasıyla yalıtılmış bir benlik anlayışına dayanıyor ve modern toplumların dayanışmacı ihtiyaçlarını da gözardı ediyor. Örneğin M. Sandel, Rawls'u bu açıdan eleştirirken, liberalizmin adalete öncelik vermesinin nedeninin, arzularından ve amaçlarından önce oluşmuş, kendi içinde bütün, başkalarından kopuk ve sınırlanmış bir benlik anlayışına dayandığını, oysa bunun gerçekdışı ve tutarsız bir benlik nosyonu olduğunu öne sürer ve onun yerine başkalarıyla paylaşılan bir kimliğin, dışsal olmayan değerlerin ve amaçların ürünü olan bir benlik nosyonunun geçirilmesi gerektiğini savunur.³⁸ Bu anlayışa göre, bir ülkenin yurttaşı, bir hareketin üyesi, bir davanın savunucusu vb. rollerimizden bazıları kısmen, bizim kim olduğumuzu belirler, ve eğer kısmen içinde bulunduğumuz topluluklar tarafından tanımlanıyorsak, o zaman o toplulukların amaçları ile de ilişkimiz var demektir. Toplulukçu eleştiriler, "ortak iyi"yi temel almayan yaklaşımların kamusal yaşamı zayıflattığını, ortak katılım ruhunu yok ettiğini, bunun da totaliter kitle politikalarının egemen olmasına yol açtığını savunan çağdaş cumhuriyetçi eleştiri ile de önemli ölçüde örtüşmektedir. "Ortak iyi"nin önde geldiğini savunanlar için en önemli ahlâki ve siyasal proje, gelenekte varolan ama zamanımızda iyice aşınan cumhuriyetçi yurttaşlık değerlerinin ve olanaklarının yeniden canlandırılmasıdır. Batı demokrasilerinin çıkarları temsil etmeyi başardığını ama yurttaşlık ahlâkını geliştiremediğini, sivil hakları koruduğunu ama cumhuriyetçi anlamda ortak bir kamusal yaşam içinde özgürlüğü gerçekleştirmediğini savunan Hannah Arendt'in görüşü de, aynı doğrultudadır.³⁹

Liberal teoriye yöneltilen eleştiriler içinde feminist teorisyenlerin argümanları da önemli bir rol oynuyor ve bunlar yer yer toplulukçu eleştiriler ile örtüşüyor. Birçok feminist teorisyen, liberalizmin köklerinin toplumsal sözleşmeye dayanmasını onun erkekci tarafılığını gözler önüne serdiğini belirtiyor. Çünkü liberal sözleşme bireysel hakları ve bireyin özerkliğini yüceltirken birbirinden kopuk ve rekabet içindeki benlikler tasavvuruna dayanıyor ve kadınların önem verdiği

38 Michael Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge University Press, 1982.

39 Hannah Arendt, *The Human Condition*, University of Chicago Press, 1958, s.52-3.

ilişkiselliği ve topluluğun sürdürülmesi kaygısını dikkate almıyor. Nitekim Rawls'un yapıtını bu açıdan eleştiren feministler, ilksel pozisyondaki bireylerin birbirlerinin özgürlüğünden korkan rakipler olarak birbirleriyle pazarlığa giriştiklerini ve tıpkı doğa durumundaki bireyler gibi, düzenli bir toplumsal yaşamın güvencesi karşılığında özerkliklerinin bir kısmından vazgeçtiklerini savunuyorlar. [Oysa]

“Sözleşme ilişkilerine ve bağımsız bireylerin yaptığı seçimlere teorik öncelik tanımak, ancak birbirleriyle ilişkisiz yetişkinlerden oluşan bir “doğa durumu” tasavvurunu temel alırsanız mümkündür. Halbuki hiç kimse öyle doğmaz. İnsan varlıkları olarak birincil ve temel ilişkimiz çocukluk durumunun güven ve bağımlılık ilişkisidir. Ve kendisini yeniden üretmek isteyen her toplum, bu türden yükümlülüklerle yanıt veren koşulları yaratmak zorundadır. Eğer temel insan birimi olarak yetişkin erkek yerine anne-çocuk kabul edilirse, ne topluluk oluşturmak o kadar zorlukla dolu ne de rekabet duygusu belirleyici insan niteliği olarak görülür.”⁴⁰

Gerçekten de, kendimizi nasıl gördüğümüz ve geçmişimizi nasıl teorize ettiğimiz, kolektif bugünümüzü nasıl kurduğumuzu ve gene kolektif geleceğimizi nasıl tasavvur ettiğimizi belirleyen bir şeydir. Bu açıdan, insanları, bir doğa durumunda birbirleriyle sürekli mücadele eden bağımsız bireyler olarak gören eril bir perspektif ile birbirlerine karşı yükümlülükleri olan kişilerin oluşturduğu toplulukların mensupları olarak gören feminist bir perspektifin sonuçlarının farklı olacağı açıktır. Liberalizmde, “kadın olarak kadınlara yer olmadığı” ve liberal dünyada bir yer edinebilmek için kadınların bağımsız, birbirinden kopuk erkekler gibi düşünüp davranması gerektiğini içeren feminist eleştiri, aynı zamanda, liberal teorinin bedensizleştirilmiş rasyonel bireyin ve kadınları kamusal alandan dışlayan klasik kamusal/özel alan ayrımının, geleneksel ataerkil cinsiyet ayrımcılığını pekiştirdiğini belirterek farklı bir yurttaşlık anlayışının gerekliliğini vurguluyor ve bu

40 Myra Marx Ferree, “The Political Context of Rationality”, *Frontiers of Social Movement Theory*, der. A. Morris, C. McClurg Mueller, Yale University Press, 1992, s.32; akt. Leslie Paul Thiele, *a.g.e.*, s.145.

noktada gene yer yer toplulukçu ya da cumhuriyetçi eleştirilerle örtüşüyor. Liberal teori ise, bu tür toplulukçu ve feminist kaygılara, erdem ve yurttaşlık kavramlarına daha fazla vurgu yaparak ve toplumsal cinsiyet sisteminde ve aile yaşamında adaleti sağlamanın yollarını araştırarak yanıt vermeye çalışıyor.

Bu kaygılarla kesişen başka bir tartışma da, liberal teorinin, birbirinden farklı ve karşılaştırılmaz sayılan “iyi” tasavvurları arasında bir seçim yapamayacağını savunan Rawls gibi düşünürler ile, toplulukçu tezlere yakın William A. Galston gibi belirli bir “iyi” tasavvurunun benimsenmesini önerenler arasında cereyan ediyor.⁴¹ Bu tartışma, 1980’lerde liberter temellere dayanan muhafazakâr politikaların yeniden yükselişi ve toplumsal ve siyasal farklılığın giderek artan bir önem kazanmasıyla birlikte daha da yoğunlaştı. Burada, liberal politik kültürün, C. B. Macpherson’un kavramsallaştırdığı “sahiplenici birey”in ötesine geçen kaynaklarını genişletme kaygısını izlemek mümkündür.⁴²

Rawls’u çağdaş liberal teorilere yöneltilen bir diğer eleştiri, bunların felsefi bakımdan incelenmiş de olsalar, politik ve sosyolojik açıdan epey naif oldukları yönündedir. Gerçekten de günümüz toplumundaki işbölümünü; uluslararası piyasalar ve geniş çaplı bürokratik devletlerden çokuluslu korporasyonlara ve IMF, AB gibi mali ve siyasal kurumlara dek modern ekonomilerin örgütsel yapılarını göz önünde tuttuğumuzda, hareket noktası olarak kendi yeteneği, çabası ve başkalarıyla yaptığı gönüllü sözleşmeler yoluyla hayatta yükselen özerk bireyi alan teoriler, en azından, tartışmalıdır. Nitekim bu teorilerin, karmaşık toplumlarda bireylere açık olan özerklik olanağını ve fırsatları abarttıkları, tercihlerimizi biçimlendiren güçleri ve onları rasyonel olarak denetleme ve uyarılma yeteneğimizin sınırlarını göz ardı ettikleri birçok eleştirmen tarafından dile getirilmektedir. Bellamy’nin vurguladığı gibi, liberaller ya varolan toplumsal koşulları kendi teorilerine

41 W. A. Galston, *Liberal Purposes: Goods, Virtues and Diversity in the Liberal State*, Cambridge University Press, 1991.

42 Bu konuda bkz. Dorothy Ross, “Liberalism”, *A Companion to American Thought*, der. R. Wightman Foz, James T. Kloppenberg, Blackwell Publishers, 1998.

uyacak biçimde idealize etmek, ya da belli bir ideolojik önyargı ile kirlenmemiş nötr ilkelere ulaşabilmek için onları bir “ilksel pozisyon” a indirgemek durumunda kalıyorlar. Gene de, demokratik bir siyasal yaşamın, ilkeler temelinde ve farklılıklara saygı çerçevesinde sürdürülmesi açısından önemli ve yararlı normlar getirdikleri inkâr edilemez.⁴³

21. YÜZYILIN BAŞINDA LİBERALİZM

Buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşıldığı gibi liberalizm, 21. yüzyıla, tıpkı 20. yüzyıla girdiği sırada olduğu gibi çeşitli tutarsızlıklar, çelişkiler ve bölünmeler içinde girdi. Gene de, liberalizmin iç tutarlılığını sağlayan ve bir tanım yapmamızı mümkün kılan yönünün, farklı tarihsel bağlamlarda her bireyin özgürlük hakkının var olduğunu savunması olduğunu hatırlamak gerekir. Günümüzde cinsel ve ırksal ayrımcılığa karşı argümanlarda, azınlık haklarının savunulmasında ya da İngiltere’de 20. yüzyılın son çeyreğinde yönetimin keyfilğine karşı yazılı bir Haklar Bildirgesi talebinde bulunan yurttaş hareketinde vb. liberal değerleri izlemek mümkündür.

20. yüzyılın başlarında Amerikalı filozof John Dewey (1859-1952), liberalizmin içindeki bölünmelerin üstesinden gelineceğini ve “düşüncede sağlanacak uzlaşma ile eylemde örgütlü birliğin” gerçekleşeceğini öne sürüyordu.⁴⁴ Gene 1911’de yazan L. T. Hobhouse da, gözden geçirilmiş ve sosyalizmden ders almış bir liberalizmin, yalnızca varlığını sürdürmekle kalmayıp demokrasiyle birlikte gelişeceği umudunu dile getiriyordu. Ama böyle birleşik bir liberal teoriye ulaşamadı. Bu T. H. Green, L. T. Hobhouse, J. Dewey, I. Berlin, J. Rawls vb. düşünürlerin teoriye yaptığı katkıları küçümsemek anlamına gelmesede, liberalizmin 19. yüzyılda varolan türden gerilimleri ve çelişkileri içinde barındırmaya devam ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Liberalizm içinde bireyciler ile toplulukçular, haklar ile “ortak iyi” ya da “genel refah” savunucuları, rasyonalistler ile anti-rasyonalistler ya da değerlere ilişkin kuşkucular arasındaki bölünmeler devam ediyor ve libe-

⁴³ Bellamy, *a.g.e.*, s.44.

⁴⁴ J. Dewey, *Liberalism and Social Action*, G.P. Putnam & Sons, 1980 (1936), s.91.

ralizm bu rakip formülasyonlar arasındaki gerilimi çözemez durumda; bu formülasyonların yeni ve sofistike sergilemeleri ortaya çıkmış olsa da tartışmanın kendisinin ilerlemiş olduğu pek söylenemez. Günümüze ilişkin bu gerilimlerin yanı sıra daha bildik olanlar da, yani klasik liberalizm ile sosyal refah liberalizmi, özgürlük ile eşitlik, negatif özgürlük ile pozitif özgürlük arasındaki tartışmalar da hâlâ günümüz liberalizmini nitelemeye devam ediyor. Liberalizmin eleştirilenleri, bunca gerilim ve çelişkinin, liberal projenin psikolojik, mantıksal ve siyasal olanaksızlığına işaret ettiği görüşündeler.

Buna karşılık bazı siyasetbilimciler de, içinde böylesi tutarsızlıklar ve gerilimler barındıran liberal teorinin 20. yüzyılın egemen ideolojisi haline gelmesinin, tam da bu sayede, yani klasik liberalizmi başka teorilerle birleştirebilmesi ve değişebilmesi sayesinde mümkün olduğunu savunuyorlar.⁴⁵ Örneğin liberal ideoloji ile liberal teori arasında ayırım yapan Gerald F. Gaus'a göre "...liberalizmin tutarsızlıkları, geçen yüzyılda onun hem başarısını hem de başarısızlığını açıklayan şeydir. Politik bir ideoloji olarak son derece başarılı olmuştur; içinde bireyciliğe de toplulukçuluğa da, plancılara da serbest piyasacılara da, değer kuşkucularına da mükemmelliyetçilere de yer bulabilmiştir. Ne var ki bir ideoloji olarak bu başarısı, bir teori olarak tutarsızlıklarından arınmada gösterdiği başarısızlığın da kaynağıdır."⁴⁶ Gerçekten de bu olgu, liberalizmin değişen koşullara ayak uydurabilmesinin nedeni olarak kabul edilebilir. Ancak unutmamak gerekir ki, çağdaş liberalizme yöneltilebilecek en önemli eleştirilerden biri, aşağıda daha ayrıntılı olarak değineceğimiz gibi, günümüz demokratik toplumlarının daha fazla siyasal ve sosyal katılım talebine yeterince yanıt verememesi ve politik bir teori olmaktan çok etik bir teori niteliği taşımasıdır.

Bir başka ve daha önemli neden ise, liberal düşüncenin demokrasinin, yani insanların kendi kendilerini yönetme haklarının bulunduğu fikrinin ideolojik temeli olarak görülmesidir. Demokrasinin çekicili-

⁴⁵ Gerald F. Gaus, "Ideological Dominance of Liberalism", *Reassessing Political Ideologies*, der. M. Freeden, Routledge, 2001, s.30.

⁴⁶ A.g.y., s.27.

ği, büyük ölçüde, ilke olarak halktan kaynaklanmayan, yani başkasının empoze ettiği ya da belirlenmesine herkesin katılmadığı bir “politik iyi” kavramını reddetmesinde yatar. 17. yüzyıl İngilteresindeki “temsil yoksa vergi de yok” mücadelesinden, 19. ve 20. yüzyıllardaki evrensel oy hakkı mücadelesine kadar yönetimin sınırlandırılması ve daha fazla hesap verir olması (şeffaflık) talebi merkezi önem taşımıştır. Liberalizm ile demokrasi arasındaki ilişkinin tarihi epey gerilimli olsa da, 20. yüzyılın gerçekten “zafer kazanmış” olgusu sayılabilecek demokrasinin, yönetimin keyfilikten arındırılarak sınırlandırılması ve bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması temeli üzerinde yükselmesi, “liberal demokrasi”nin de çağımızdaki gücünü açıklar. Günümüz demokrasi anlayışında bazı temel liberal ilkelerin önemi yadsınamaz: Kişisellikten arınmış bir kamu iktidarı yapısı, hakları güvence altına alacak ve koruyacak bir anayasa, devletin içinde ve dışında farklı iktidar odaklarının varlığı, ve alternatif siyasal platformlar arasında tartışma ve rekabeti teşvik edecek mekanizmaların pekiştirilmesi. Bütün bunlar, aynı zamanda, bir başka temel liberal ilke olan devlet-sivil toplum ayrımının, herhangi bir demokratik siyasal düzenin ayrılmaz parçası olmasına gerektiğine ve devletin yerine sivil toplumun, ya da sivil toplumun yerine devletin geçebileceğine ilişkin argümanların yanlışlığına işaret eder (ancak bunun, belli bir liberal demokratik modelin savunulması anlamına gelmediğini de hatırd tutmak gerekir).⁴⁷

Liberalizme yöneltilebilecek en önemli eleştiri ise, liberalizmin formel hak ve özgürlükler ile fiili hak ve özgürlükler konusundaki pratik tutumunda ortaya çıkar. Çünkü gerek klasik, gerekse çağdaş versiyonlarında liberal teori, aslında çok tartışmalı olan bir varsayımı sorgulamaksızın kabul eder. Bu, erkekler ile kadınlar, emekçi sınıflar ile orta ve üst sınıflar; beyazlar ile siyahlar; çeşitli etnik gruplar vb. arasındaki ilişkilerde formel olarak tanınan özgürlüklerin pratikte de varolduğu varsayımdır. Liberal teoride belirli özgürlüklerin formel olarak varlığı kendi başına önemli olsa da, bunlar pratikte de geçerli ol-

47. Held, “Liberalism, Marxism and Democracy”, *Modernity and Its Futures*, Polity Press (Open University ile birlikte), der. Stuart Hall, David Held ve Tony McGrew, 1992, s.43.

madıkça sınırlı bir değere sahiptir. Salt teorik özgürlüğün, günlük yaşamımızda fazla bir değişiklik yapmayacağı açıktır; dolayısıyla özgürlüğün değerlendirilmesi, somut özgürlükler temelinde yapılmalıdır.⁴⁸

Liberal demokrasinin savunucuları, her şeyden önce, demokratik yönetimin doğru ilkeleri ve usulleri üzerinde durdular, ama “yönetim” konusunda yoğunlaşırken formel haklar ile fiili haklar; yurttaşları eşit ve özgür kabul etmek ile pratikte bunu yeterince gerçekleştirememek; devleti bağımsız otorite saymak ile gündelik hayatta eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde devletin rolünü sorgulamamak; devlet ile sivil toplum arasındaki boşluğu dolduracak yapılar olarak siyasal partiler ile bu partilerin ulaşamadığı iktidar merkezleri arasındaki ilişkiler gibi sorunları yeterince gündeme getirmediler. Bu nedenle, liberalizmin sorunlarını tahlil eden siyasal bilimci Richard Bellamy, günümüzde liberalizmin artık etik bir teori olmaktan çıkarak politik bir teori olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Liberal değerlerin yerini kurumlar almalı ve demokrasi, liberal bir toplumun biricik güvencesi olarak kabul edilmelidir. Çağdaş liberalizm, büyük ölçüde değişen toplumsal koşullara tam olarak yanıt verememekte ve bu nedenle “politik” demokratik liberalizme dönüşmesi gerekmektedir.⁴⁹ Günümüzde “demokratik iyi”nin “politik iyi” olarak kabul edilmesi ve demokratik aklın, yani demokratik bir şekilde düşünmenin ve eylemde bulunmanın Aydınlanma’nın gerçek mirasçısı olarak görülmesi ve uygulamaya konması, Aydınlanma ideallerinin taşıyıcısı olduğunu öne süren liberalizmin kendi kendisiyle tutarlı olmasını da getirebilir.

OKUMA ÖNERİLERİ

Klasik liberalizmin bazı temel metinleri Türkçede mevcuttur. Örneğin, Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği* (Alan Yay. ve Türkiye İş Bankası Yay.), John Locke’un *Hükümet Üzerine İki İnceleme* (Ebabel Yay. ve Metropol Yay.) ve *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup* (Liberte Yay.) isimli

⁴⁸ Held, a.g.y., s.25.

⁴⁹ Richard Bellamy, *Liberalism and Modern Society*, s.303.

eserleri Türkçede yayınlanmıştır. Ayrıca John Stuart Mill'in önemli yazılarının derlemelerine ulaşmak da mümkündür (*Mill, Say Yayınları* ve *Özgürlük Üstüne*, Belge Yayınları). J. S. Mill'in *Faydacılık* isimli kitabı da –ancak kütüphanelerden ulaşılabilir olan– Milli Eğitim Bakanlığı serisinden, “Kadınların Bağımlılığı” başlıklı makalesi ise *Feminizm: 19. Yüzyıl Klasiklerinden Seçmeler* (Afa Yay.) içinde yayınlanmıştır. Mete Tunçay tarafından derlenen *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* isimli kitabın üçüncü cildinde Bentham ve Mill'den pasajlara ulaşmak mümkündür. Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu Üzerine*'si (Milli Eğitim Bakanlığı serisi ve daha sonra Seç Yayın Dağıtım); kısmi bir çeviri de olsa, Tocqueville'nin *Amerika'da Demokrasi*'si (Yetkin Yay.) ve *Eski Rejim ve Devrim*'i (Kesit Yay.); Thomas Paine'in *İnsan Hakları* da (Belge Yay.) ulaşılabilir kaynaklar arasındadır. Bu arada, elbette klasik bir metin olarak *Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi* de hatırlanmalıdır.

T. H. Green'den alınma bazı pasajlara yine *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* isimli kitabın üçüncü cildinde ulaşmak mümkündür. Isaiah Berlin'in ünlü *İki Özgürlük Üzerine*'si ve bir anlamda ona yanıt sayılabilecek Charles Taylor'un “Negatif Özgürlük” adlı makalesi *Cogito*'nun Yaz 2000 sayısında yayınlanmıştır. C. B. Macpherson'un *Demokrasinin Gerçek Dünyası* (Birey ve Toplum Yay.) isimli kitabına kütüphanelerden ulaşmak mümkündür. Ayrıca, Macpherson'ın düşüncesine ilişkin olarak Levent Köker'in *Demokrasi Üzerine Yazılar* isimli kitabına da (İmge Yay.) bakılabilir.

Çağdaş liberalizmin en önemli ismi kabul edilen John Rawls'un kitapları oldukça geç bir aşamada Türkçeye kazandırıldı: *Siyasal Liberalizm ile Halkların Yasası ve 'Kamusal Akıl' Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.). Bu arada, Rawls'un düşüncesinin karşıtı sayılabilecek bir yapıt olan Robert Nozick'in *Anarşi, Devlet ve Ütopya*'sı da gene İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından yayınlandı. Neo-klasik liberalizmin tanınmış ismi F. A. Hayek'in, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük* (Türkiye İş Bankası Kültür Yay.) ile *Kölelik Yolu* (Liberte Yay.) isimli kitaplarına da ulaşmak mümkün.

Liberalizmin eleştirisi üzerine Türkçede bakılabilecek eserlerin sınırlı olduğu söylenebilir. John Gray'in *Liberalizmin İki Yüzü* (Dost Yay.), Francisco Vergara'nın *Liberalizmin Felsefi Temelleri* (İletişim Yay.) son dönemde yayınlanan kitaplar olarak göze çarpmakta. Bunların yanı sıra, John Keane tarafından derlenen *Sivil Toplum ve Devlet*

(Ayrıntı Yay.) içinde Keane'in kendi makalesi "Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum ile Devlet arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850" ile gene John Keane'in derlediği *Demokrasi ve Sivil Toplum* (Ayrıntı Yay.) içinde "Ölüleri Anmak" isimli bölüme bakmakta yarar vardır. Liberal düşüncenin piyasa kavramı ile kurduğu ilişkinin derinlikli ve eleştirel bir analizi, John O'Neill'in *Piyasa* isimli kitabında (Ayrıntı Yay.) bulunabilir. Kimlik meseleleri üzerine ise William E. Connolly'nin *Kimlik ve Farklılık* kitabındaki (Ayrıntı Yay.) "Liberalizm ve Farklılık" isimli bölüm faydalı olacaktır. Aynı bağlamda Will Kymlicka'nın *Çokkültürlü Yurttaşlık* (Ayrıntı Yay.) isimli kitabına da bakılabilir; yine Kymlicka'nın *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş* (Bilgi Üniversitesi Yay.) adlı yapıtı da çeşitli ideolojileri, ve bu arada Faydacılık ile Liberalizmi, eleştirel ve özgün bir bakış açısıyla ele alış bakımından çok yararlı bir kaynaktır.

Liberalizm, feminist teorisyenler tarafından da ciddi bir eleştiriye tabi tutuldu. Bu yapıtlardan bazılarını Türkçede ulaşmak mümkün: Anne Phillips, *Demokrasinin Cinsiyeti* (Metis Yay.); Juliet Mitchell ve Ann Oakley tarafından derlenen *Kadın ve Eşitlik* (Pencere Yay.) içinde Juliet Mitchell'in aynı adlı makalesi; *Demokrasi ve Farklılık* (der. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı) içinde Joan B. Landes'in "Yurttaşlık Performansı: Fransız Devriminde Demokrasi, Cinsiyet ve Farklılık"; Anne Phillips'in *Farklılığa Nasıl Yaklaşmalı: Fikirler Politikası mı, Yoksa Mevcudiyet Politikası mı?*; Carol C. Gould'un "Çeşitlilik ve Demokrasi: Farklılıkların Temsili" makaleleri ile Carole Pateman'ın "Kardeşlerarası Sözleşme" (der. John Keane, *Sivil Toplum ve Devlet* içinde, Ayrıntı Yay.) adlı makalesi önemli örneklerdir. Bu bağlamda, Fatmagül Bertay'ın "Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım" (*Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yay. içinde) adlı makalesine de bakılabilir.

Liberalizm ile refah devleti arasındaki ilişki açısından, Kemali Saybaşıllı'nın derlediği *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler* (Bağlam Yay.) ile Nancy Fraser'ın "Cinsiyet Eşitliği ve Refah Devleti" (*Demokrasi ve Farklılık*, Demokrasi Kitaplığı, içinde) adlı makalesi; liberalizmin cemaatçi eleştirisi içinse *Liberaller ve Cemaatçiler* (A. Berten, P. de Silveira, H. Pourtois, der., Dost Kitabevi Yay.) yararlı kaynaklardır.

KAYNAKÇA

- Arendt, Hannah, *The Human Condition*, University of Chicago Press, 1958 (*İnsanlık Durumu*, İletişim, İstanbul, 1994).
- Beetham, David, "Liberal Democracy and the Limits of Democratization", *Prospects for Democracy*, der. David Held, Stanford University Press, 1993.
- Bellamy, Richard, "Liberalism", R. Eatwell ve A. Wright, *Contemporary Political Ideologies*, Pinter, 1999.
- , *Liberalism and Modern Society*, Pennsylvania State University, 1992.
- Berktaş, Fatmagül, "Arendt ve Heidegger'de Özgürlük", *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, der. E. Fuat Keyman, Everest, 2002.
- , "Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım", *Tarihin Cinsiyeti*, Metis, 2003.
- Braudel, Fernand, *A History of Civilizations*, Penguin Books, 1993.
- Collins, Irène, *Liberalism in Nineteenth-Century Europe*, Historical Association, Londra, 1957.
- Dewey, John, *Liberalism and Social Action*, G.P. Putnam & Sons, 1980 (1936).
- Eccleseshall, R., "Liberalism", R. Eccleseshall, V. Geoghegan, R. Jay, M. Kenny, I. MacKenzie, R. Wilford, der. *Political Ideologies*, Routledge, 1994.
- Encyclopaedia Britannica Online*, "Liberalism" maddesi.
- Encyclopaedia Britannica*'nın 1960-73 yılları arasındaki, Max Lerner imzalı "Liberalism" maddesi.
- Marx Ferree, Myra, "The Political Context of Rationality", *Frontiers of Social Movement Theory*, der. A. Morris, C. McClurg Mueller, Yale University Press, 1992.
- Freeden, Michael, *Reassessing Political Ideologies*, Routledge, 2001.
- Galston, W. A., *Liberal Purposes: Goods, Virtues and Diversity in the Liberal State*, Cambridge University Press, 1991.
- Gaus, Gerald, F., "Ideological Dominance of Liberalism", *Reassessing Political Ideologies*, der. M. Freeden, Routledge, 2001.
- Held, David, *Political Theory and the Modern State*, Polity Press, 1989.
- , "From City-States to a Cosmopolitan Order?", *Prospects for Democracy*, Stanford University Press, 1993.
- , "Liberalism, Marxism and Democracy", *Modernity and Its Futures*, der. Stuart Hall, David Held ve Tony McGrew, Polity Press (Open University ile birlikte), 1992.
- Heywood, A., *Political Theory, An Introduction*, Palgrave, 1999.
- Kymlicka, Will, *Liberalism, Community and Culture*, Clarendon Press, Oxford, 1991.
- Landes, Joan B., "Yurttaşlık Performansı: Fransız Devrimi'nde Demokrasi, Cinsi-

- yet ve Farklılık”, *Demokrasi ve Farklılık*, der. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı, 1999.
- Lessnoff, M. H., *Political Philosophers of the Twentieth Century*, Blackwell Publishers, 1999.
- Locke, John, *Second Treatise of Government*, der. Peter Laslett, Cambridge University Press 1960 (*Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, Ebabel Yayıncılık, 2004).
- Macpherson, C. B., *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Clarendon Press, 1962.
- , *The Life and Times of Liberal Democracy*, Clarendon Press, 1977.
- , *The Rise and Fall of Economic Justice*, Clarendon Press, 1985.
- Mill, J. S., *On Liberty*, Routledge & Sons, 1910 (*Özgürlük Üzerine*, Belge, İstanbul, 2000).
- Nozick, Robert, *Anarchy, State and Utopia*, Basic Books, 1974.
- Pateman, Carole, “Kardeşlerarası Toplumsal Sözleşme”, *Sivil Toplum ve Devlet*, der. John Keane, Ayrıntı, 1994.
- Phillips, Anne, *Demokrasinin Cinsiyeti*, Metis, 1996.
- Rawls, John, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, 1971.
- Rengger, N. J., *Political Theory, Modernity and Postmodernity*, Blackwell, 1995.
- Ross, Dorothy, “Liberalism”, *A Companion to American Thought*, der. R. Wightman Fox, James T. Kloppenberg, Blackwell Publishers, 1998.
- Ryan, Alan, “Liberalism”, E. Goodin ve P. Pettit, der. *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Blackwell, 1995.
- Sandel, Michael, der. *Liberalism and Its Critics*, New York University Press, 1984.
- Scruton, Roger, *A Dictionary of Political Thought*, Macmillan, 1996.
- Smith, T. V., der. *Philosophers Speak For Themselves, From Aristotle to Plotinus*, Phoenix Books, 1956.
- Thiele, Leslie Paul, *Thinking Politics*, Chatham House Publishers, 1997.
- Zvesper, John, “Liberalizm”, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi, II*, der. D. Miller, Ümit Yayıncılık, 1995.